

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Vladimíra Votavová

**Pravoslavná církev v procesu hledání
národní identity v postkomunistickém
Rusku**

Bakalářská práce

Praha 2011

Autor práce: **Vladimíra Votavová**

Vedoucí práce: **PhDr. Michael Romancov, Ph.D.**

Datum obhajoby: **2011**

Bibliografický záznam

VOTAVOVÁ, Vladimíra. *Pravoslavná církev v procesu hledání národní identity v postkomunistickém Rusku*. Praha, 2011. 86 s. Bakalářská práce (Bc.). Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Katedra politologie. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Michael Romancov, Ph.D.

Abstrakt

Ústředním tématem této bakalářské práce je analýza role a způsobu, jaké ruská pravoslavná církev (ROC) dosud hrála v procesu hledání národní identity v postkomunistickém (či takzvaném novém) Rusku. Přitom se ale zabývá i společenským postavením ROC, dále také tím, jaké okolnosti v praxi přispěly k tomu, že bylo náboženství navzdory komunistickým perzekucím v Rusku znovu oživeno, a jak bylo společností vnímáno. Zaobírá se také rolí ROC v politice, zejména vlivem ROC na vybranou legislativu, a otázkou, zda lze ROC považovat za státní církev či nikoli. Pozornost je věnována rovněž zahraniční politice s důrazem na sjednocení ROC s exilovou zahraniční církví (ROCA). Součástí práce je i historický exkurz vysvětlující tradiční postavení ROC v ruské společnosti.

Abstract

As the main theme of this bachelor thesis can be considered an analysis of role and conduct of the Russian Orthodox Church (ROC) in the quest of national identity in post-communist (or so called new) Russia. In doing so, it also deals with the social status of the ROC, i. e. with its position in Russian society. It asks which factors contribute to the religious revival despite the communist persecutions and how does the society perceive it. It is also concerned with the ROC position in politics, mainly with an influence of the ROC on selected legislature, and with the issue of being perceived as the state Church. ROC as a foreign policy actor is also mentioned, with focus on the reunification with the

Russian Orthodox Church Abroad (ROCA). Historical circumstances explaining the traditional role of the ROC in Russian society are included as well.

Klíčová slova

Rusko, Ruská federace, ruská pravoslavná církev, národní identita, patriarcha Alexij II., Boris Jelcin, Vladimir Putin.

Keywords

Russia, Russian Federation, Russian Orthodox Church (ROC), national identity, Patriarch Aleksii II., Boris Jelcin, Vladimir Putin.

Zkratky použité v práci

KGB	Výbor státní bezpečnosti
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
NATO	Severoatlantická aliance
OBSE	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OCA	Pravoslavná církev v Americe
OGPU	Sjednocená státní politická správa
OPK	Základy pravoslavné kultury
OSN	Organizace spojených národů
ROC	Ruská pravoslavná církev
ROCA / ROCOR	Zahraniční ruská pravoslavná církev
RSFSR	Ruská sovětská federativní socialistická republika
SNS	Společenství nezávislých států
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
WCC	Světová rada církví

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací UK a používána ke studijním a výzkumným účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 7. ledna 2011

Vladimíra Votavová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu práce PhDr. Michaelu Romancovovi, Ph.D. za vynikající rady, trpělivost, přátelský přístup a v neposlední řadě obohacující přednášky. Dále všem vyučujícím, kteří mě dovedli na konec bakalářského studijního programu, a také mým blízkým.

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Vladimíra Votavová

Pravoslavná církev v procesu hledání národní identity v postkomunistickém Rusku

Projekt bakalářské práce

Akademický rok: ZS 2009/10

Předpokládané datum a místo obhajoby: ZS 2010/11, Praha

Vedoucí práce: PhDr. Michael Romancov, Ph.D.

Ročník: 3.

E-mail: vladkavotavova@seznam.cz

Základní charakteristika tématu

Hledání nové národní identity, neboli naplnění nových hranic Ruské federace obsahem, který by byl společný všem jeho obyvatelům, se stalo jedním z hlavních úkolů druhého ruského prezidenta, Vladimira Putina. Lze říci, že za jeho éry, tedy počínaje novým tisíciletím, došlo k opětovnému vybudování ruského národa. Podstatnou roli v tomto procesu tvoření ruství hrála ruská pravoslavná církev. Coby občansko-sociální instituce si vybuodovala velmi silné společenské postavení a navíc se těší důvěře Rusů, kteří prožívají po desetiletích vymytání víry náboženské probuzení. Ruská pravoslavná církev však nepůsobí pouze v rámci Ruské federace, v roce 2007 došlo po 80 letech k jejímu historickému sjednocení s exilovou ruskou pravoslavnou církví, která se aktivně vymezovala proti dění v Rusku resp. SSSR po roce 1917. Toto opětovné sloučení je v Rusku chápáno jako potvrzení legitimacy současného směřování země.

Předpokládaný cíl, výzkumné otázky

Cílem bakalářské práce bude vymezení vztahu ruské pravoslavné církve a ruského státu. Práce se bude věnovat podílu pravoslavné církve na vytváření ruské národní identity, dále se bude zabývat vzájemnými interakcemi církevních a státních činitelů (zejména exprezidenta Putina), a rovněž se pokusí zodpovědět otázku, do jaké míry je dnešní ruská pravoslavná církev zpolitizovaná. Zároveň, především po studiu dopadů zákona o náboženství z roku 1997 (a poté 2005), se pokusí zanalyzovat, je-li ruská pravoslavná církev státním náboženstvím Ruské federace, ačkoli ústava z roku 1993 toto vylučuje. Nevyhne se ani otázce, jakým způsobem pravoslavná církev chrání tradice a duchovní hodnoty v Rusku, zejména co se jejího vlivu na školní osnovy, příp. armádu týká.

Zdůvodnění výběru tématu práce

Po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991 se před nově vzniklým ruským státem otevřela otázka hledání národní identity. Ačkoli to byl nacionalismus, který přispěl k desintegraci sovětského bloku, Rusku 90. let chyběl prvek, který by stmelil jeho populaci a ujasnil jeho místo ve světovém uspořádání. Vzhledem

k mnohonárodnostnímu složení současné Ruské federace je jasné, že se národní cítění víceméně nemohlo zakládat na společném etnickém původu, a proto bylo třeba opřít budování národa o jinou společnou hodnotu. Tou se během poslední dekády minulého století stalo zejména pravoslavné náboženství. Tato práce by měla být exkurzem do této problematiky, konkrétně do role a způsobu, jaký hrála a hraje pravoslavná církev v Ruské federaci po roce 1991, zejména však po nástupu prezidenta Putina k moci (1999).

Předpokládaná struktura práce

V úvodu bude definováno téma bakalářské práce, položeny základní výzkumné otázky, formulována metodologie a proveden přehled základní literatury. V jednotlivých kapitolách se práce bude zabývat, především, ruskou národní identitou, místem pravoslavné církve v ruské společnosti po roce 1991 a interakcemi pravoslavné církve a státu během Putinova prezidentství. V závěru práce bude zhodnocen současný stav církve a její předpokládaná role v budoucnu.

Literatura a zdroje

Primární literatura – dokumenty a projevy

Ústava Ruské federace, 1993.

Zákon o svobodě svědomí a náboženských společnostech, 1997.

Prezidentské projevy Vladimira Putina.

Sekundární literatura – obecné zdroje

BOWKER, Mike; ROSS, Cameron (eds.) (2000). *Russia after the cold war*. Harlow: Longman.

BROWN, Archie (ed.) (2001). *Contemporary Russian politics: a reader*. Oxford: Oxford University Press.

SAKWA, Richard (2008). *Putin: Russia's choice*. London: Routledge.

SAKWA, Richard (2004). *Russian politics and society*. London: Routledge.

WHITE, Stephen; PRAVDA, Alex; GITELMAN, Zvi (eds.) (2001). *Developments in Russian policy 5*. Basingstoke: Palgrave.

WHITE, Stephen; SAKWA, Richard; HALE, Henry E. (eds.) (2010). *Developments in Russian politics 7*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Sekundární literatura – monografie

GARRARD, John; GARRARD, Carol (2008). *Russian Orthodoxy resurgent: Faith and power in the new Russia*. New Jersey: Princeton University Press.

KNOX, Zoe (2005). *Russian society and the Orthodox Church: Religion in Russia after communism*. London: RoutledgeCurzon.

MARSH, Christopher; GVOSDEV, Nikolas K. (2002). *Civil society and the search for justice in Russia*. Lanham, Md: Lexington Books.

POSPIELOVSKY, Dimitry V. (1988). *A history of Marxist-Leninist atheism and Soviet anti-religious policies: A history of Soviet atheism in theory and practice, and the believer*. Basingstoke: Macmillan.

Sekundární literatura - články

ANDERSON, John (2007). Putin and the Russian Orthodox Church: Asymmetric symphonia? *Journal of International Affairs*. Vol. 61, č. 1, s. 185 – 201.

BASIL, John D. (2005). Church-state relations in Russia: Orthodoxy and federation law, 1990 – 2004. *Religion, State and Society*. Vol. 33, č. 2, s. 151 – 164.

BASIL, John D. (2007). Orthodoxy and public education in Russian Federation: The first fifteen years. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 27 – 52.

BASIL, John D. (2009). Problems of state and Church in the Russian Federation: Three points of view. *Journal of Church and State*. Vol. 51, č. 2, s. 211 – 235.

BLITT, Robert C. (2008). How to entrench a de facto state Church in Russia: A guide in progress. *Brigham Young University Law Review*. Vol. 0, č. 3, s. 707 – 778.

CODEVILLA, Giovanni (2008). Relations between Church and state in Russia today. *Religion, State and Society*. Vol. 36, č. 2, s. 113 – 138.

CURANOVIĆ, Alicja (2007). The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox Churches. *Religion, State and Society*. Vol. 35, č. 4, s. 301 – 318.

DAVIS, Derek H. (1997). Russia's new law on religion: Progress or regress? *Journal of Church and State*. Vol. 39, č. 4, s. 645 – 655.

DAVIS, Derek H. (2002). The Russian Orthodox Church and the future of Russia. *Journal of Church and State*. Vol. 44, č. 4, s. 657 – 670.

EVANS, Andrew (2002). Forced miracles: The Russian Orthodox Church and postsoviet international relations. *Religion, State and Society*. Vol. 30, č. 1, s. 33 – 43.

GENTES, Andrew (1998). The life, death and resurrection of the cathedral of Christ the Saviour, Moscow. *History Workshop Journal*. Vol. 0, č. 46, s. 63 – 95.

GLANZER, Perry (1999). Teaching Christian ethics in Russian public schools: The testing of Russia's Church-state boundaries. *Journal of Church and State*. Vol. 41, č. 2, s. 285 – 305.

GLANZER, Perry L.; PETRENKO, Konstantin (2007). Religion and education in post-communist Russia: Russia's evolving Church-state relations. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 53 – 73.

- HANSEN, Flemming S. (2009). The Moscow patriarchate and the right to conscientious objection. *Religion, State and Society*. Vol. 37, č. 4, s. 403 – 417.
- KNOX, Zoe (2005). Russian Orthodoxy, Russian nationalism, and Patriarch Aleksii II. *Nationalities Papers*. Vol. 33, č. 4, s. 533 – 545.
- KNOX, Zoe (2003). The symphonic ideal: The Moscow Patriarchate's post-Soviet leadership. *Europe-Asia Studies*. Vol. 55, č. 4, s. 575 – 596.
- KRINDATCH, Alexey D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia: Major trends from 1998 to 2003. *Religion, State and Society*. Vol. 32, č. 2, s. 115 – 136.
- MARSH, Christopher (2005). Orthodox Christianity, civil society, and Russian democracy. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. Vol. 13, č. 3, s. 449 – 462.
- MARSH, Christopher (2005). Russian Orthodox Christians and their orientation toward Church and state. *Journal of Church and State*. Vol. 47, č. 3, s. 545 – 561.
- MITROKHIN, Nikolay (2009). The Russian Orthodox Church in contemporary Russia: Structural problems and contradictory relations with the government, 2000-2008. *Social Research*. Vol. 76, č. 1, s. 289 – 320.
- PAPKOVA, Irina (2009). Contentious conversation: Framing the 'fundamentals of Orthodox culture' in Russia. *Religion, State and Society*. Vol. 37, č. 3, s. 291 – 309.
- PAPKOVA, Irina (2007). The Russian Orthodox Church and political party platforms. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 117 – 134.
- PRODROMOU, Elizabeth (2004). The ambivalent Orthodox. *Journal of Democracy*. Vol. 15, č. 2, s. 62 – 75.
- SHTERIN, Marat S.; RICHARDSON, James T. (1998). Local laws restricting religion in Russia: Precursors of Russia's new national law. *Journal of Church and State*. Vol. 40, č. 2, s. 319 – 341.
- SIDOROV, Dmitri (2000). National monumentalization and the politics of scale: The resurrections of the cathedral of Christ the Saviour in Moscow. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 90, č. 3, s. 548 – 572.
- SIDOROV, Dmitri (2006). Post-imperial third Romes: Resurrections of a Russian Orthodox geopolitical metaphor. *Geopolitics*. Vol. 11, č. 2, s. 317 – 347.

TURUNEN, Maija (2007). Orthodox monarchism in Russia: Is religion important in the present day construction of national identity? *Religion, State and Society*. Vol. 35, č. 4, s. 319 – 334.

VERKHOVSKY, Aleksandr (2002). The role of the Russian Orthodox Church in nationalist, xenophobic and antiwestern tendencies in Russia today: Not nationalism, but fundamentalism. *Religion, State and Society*. Vol. 30, č. 4, s. 333 – 345.

WALLACE, Daniel (1996). Religion and the struggle for the Russia's future. *Religion, State and Society*. Dec 1996, Vol. 24, No. 4, s. 367 – 383.

WALLACE, Daniel; MARSH, Christopher (2007). Russia's 1997 law on freedom of conscience in context and retrospect. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 5 – 17.

WARHOLA, James W. (2007). Religion and politics under the Putin administration: Accommodation and confrontation within "managed pluralism". *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 75 – 95.

WILLEMS, Joachim (2006). The religio-political strategies of the Russian Orthodox Church as a 'politics of discourse'. *Religion, State and Society*. Vol. 34, č. 3, s. 287 – 298.

Sekundární literatura – elektronické zdroje

MALUKHIN, Viktor (2009). Religion in school, finally. *Open Democracy* [online]. 25. 09. 2009 [cit. 22-01-2010]. Dostupné z: <<http://www.opendemocracy.net/article/openrussia/religion-in-schools-finally>>.

ROCK, Stella (2008). Remembering Aleksii II Patriarch of Moscow and All Russia 1990 – 2008. *Open Democracy* [online]. 10. 12. 2008 [cit. 22-01-2010]. Dostupné z: <<http://www.opendemocracy.net/Russia/article/Remembering-Aleksii-II-Patriarch-of-Moscow-and-All-Russia>>.

ZOLOTOV, Andrei (2007). A lessons of unity: Re-unification of the Russian Orthodox Church: A historic moment. *Johnson's Russia List* [online]. 17. 05. 2007 [cit. 22-01-2010]. Dostupné z <<http://www.cdi.org/russia/johnson/2007-112-34.cfm>>.

Dále denní tisk (*Коммерсант, The Economist, New York Times* atd.).

Obsah

OBSAH.....	13
ÚVOD.....	14
1. RUSKÁ PRAVOSLAVNÁ CÍRKEV V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ	20
1.1 VÝKLAD TERMINOLOGIE	20
1.2 VÝVOJ DO ROKU 1917.....	21
1.3 MILITANTNÍ ATEISMUS SOVĚTSKÉHO STÁTU	26
1.4 GORBAČOVVA PERESTROJKA	31
2. VÝCHODISKA RUSKÉ NÁRODNÍ IDENTITY	35
2.1 DŮSLEDKY ROZPADU SSSR.....	35
2.2 IDENTITA A GEOGRAFICKÝ PROSTOR.....	36
2.3 HLEDÁNÍ SJEDNOCUJÍCÍ IDEY	37
2.3.1 <i>Spojení hledání národní identity s pravoslavnou církví .....</i>	<i>40</i>
2.3.2 <i>Státní patriotismus .....</i>	<i>42</i>
3. PRAVOSLAVNÁ IDENTITA RUSKÉ SPOLEČNOSTI	44
3.1 NÁBOŽENSKÉ PROBUZENÍ	44
3.2 RUSKÁ PRAVOSLAVNÁ CÍRKEV JAKO VLIVNÁ SPOLEČENSKO-KULTURNÍ ENTITA	47
3.3 RUSKÁ PRAVOSLAVNÁ CÍRKEV JAKO STAGNUJÍCÍ DUCHOVNÍ INSTITUCE	49
3.3.1 <i>Základy sociálního konceptu ROC.....</i>	<i>52</i>
3.4 PRAVOSLAVÍ JAKO RUSKÉ OBČANSKÉ NÁBOŽENSTVÍ	55
4. VZTAHY RUSKÉ PRAVOSLAVNÉ CÍRKVE A STÁTU.....	57
4.1 LEGISLATIVA VYMEZUJÍCÍ POSTAVENÍ NÁBOŽENSKÝCH SDRUŽENÍ	59
4.1.1 <i>Zákon o svobodě svědomí a náboženských sdruženích (1997) .....</i>	<i>60</i>
4.2 RUSKÁ PRAVOSLAVNÁ CÍRKEV A VZDĚLÁVACÍ SYSTÉM.....	62
4.3 RUSKÁ PRAVOSLAVNÁ CÍRKEV JAKO ZAHRANIČNĚ-POLITICKÝ AKTÉR....	66
4.3.1 <i>Kanonické sjednocení s exilovou církví .....</i>	<i>68</i>
ZÁVĚR.....	75
LITERATURA A ZDROJE.....	78

Úvod

Po rozpadu Sovětského svazu na konci roku 1991 se před nově vzniklou Ruskou federací otevřela otázka hledání osobité národní identity. Identita ruského lidu byla tradičně spjata s geografickým prostorem, který si zvykl obývat, a proto byla tak výrazně otřesena, když se hranice ruského státu teritoriálně smrštily do období před vládou Petra Velikého na konci 17. století. Dnešní Rusko představuje mnohonárodnostní státní celek, což vede k tomu, že nová identita se nemohla konstituovat na etnickém základě, jako v některých jiných východoevropských státech. Z tohoto důvodu bylo třeba společnost orientovat jiným směrem, který se do značné míry snažila vytyčit ruská pravoslavná církev (Русская Православная Церковь, Russian Orthodox Church, ROC).

Ruská pravoslavná církev se během 20. století zařadila mezi historicky nejvíce perzekuované náboženské skupiny. Marxisticko-leninské myšlení chápalo náboženskou konfesi jako ideologickou konkurenci, a hlavně proto vedla sovětská státní moc důsledné kampaně za jejich vymýcení se zvláštním důrazem na likvidaci pravoslavné církve, kterou považovala za jednu ze silných struktur carského režimu. Nicméně ani pronásledování kléru a věřících nedokázalo vykořenit pravoslaví ze sovětské, resp. ruské společnosti. Pravoslavná církev a její dějiny jsou totiž nedílně spjaty s vývojem a samotnou existencí ruského státu: Rusové datují vznik své státnosti k roku 988, kdy kyjevský kníže Vladimir přijal východní křesťanství, a od té doby až do říjnové revoluce roku 1917 bylo pravoslaví pokládáno za státní náboženství ruského státu. Bolševičtí politici představitelé podcenili fakt, že za carského Ruska se rolník, tedy zástupce nejširší vrstvy obyvatelstva, nepovažoval v první řadě za Rusa, ale za pravoslavného, což znamená, že náležitost k pravoslavné komunitě hrála větší roli než státní příslušnost.¹ Ostatně podobný vývoj můžeme dodnes sledovat ve světě islámu, kde se obyvatelé v první řadě považují za muslimy a až poté za příslušníky určitého státního celku.

---

¹ PETRO, Nicolai N. (1995). *The rebirth of Russian democracy: An interpretation of political culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press, s. 61.

V důsledku toho, že pravoslavná identita tvořila po staletí jeden ze způsobů ruského sebeurčení, následovala po liberalizaci režimu v roce 1991 vlna náboženského probuzení a z ateistické velmoci se stal stát, kde se instituce pravoslavné církve těší nezvykle vysoké důvěře obyvatel a kde nejvyšší politici oficiálně deklarují svou příslušnost k pravoslaví. V roce 1990 zvolený moskevský patriarcha Alexij II. využil trendu, který začal za posledního sovětského generálního tajemníka KSSS Michaila Gorbačova ve druhé polovině 80. let, tedy že vysoce postavení politici hledali u církevních představitelů, jakožto vyšších autorit, podporu pro zavádění nových politických pořádků a boji proti korupci,² a dále toho, že nový ruský prezident Boris Jelcin se zasazoval za zformulování novodobé „ruské národní idey“, která by sjednocovala dezintegrovanou společnost.

Ruská pravoslavná církev zužitkovala své politické vlivy a formulovala v roce 1997 přijatý federální zákon *o svobodě svědomí a náboženských sdruženích*. Ačkoli podle postkomunistické ústavy z roku 1993 bylo deklarováno, že „Ruská federace je sekulární stát, žádné náboženství nemůže být stanoveno coby státní nebo povinné náboženství (I. 14. 1.), náboženské asociace jsou odděleny od státu a rovné před zákonem (I. 14. 2.),“³ tak nový zákon tato ustanovení do velké míry obcházel, když již v preambuli stanovil, že uznává: „zvláštní roli pravoslaví v dějinách Ruska a ve vytvoření a rozvíjení jeho spirituality a kultury“,⁴ čímž stvrdil výsadní status ruské pravoslavné církve v zemi. Zákon značně omezil aktivity ostatních náboženských uskupení, která v Rusku operovala, což dále posílila legislativa z roku 2005.⁵

---

² GARRARD, John; GARRARD, Carol (2008). *Russian Orthodoxy resurgent: Faith and power in the new Russia*. New Jersey: Princeton University Press, s. 2.

³ Конституция Российской Федерации [Ústava Ruské federace], [online]. 25. 12. 1993 [cit. 01. 09. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>>.

⁴ Law on freedom of conscience and religious associations [Zákon o svobodě svědomí a náboženských sdruženích], [online]. 1. 10. 1997 [cit. 01. 10. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/freedomofconscienceeng.html>>.

⁵ Podobnou situaci můžeme v Evropě vysledovat v Řecku, v jehož ústavě se již ve 3. odstavci tvrdí, že „Převažující náboženství v Řecku je východní ortodoxní církev Ježíšova (II. 3. 1.).“ Viz *The Constitution of Greece [Ústava Řecka]* [online]. 11. 06. 1975 [cit. 30. 10. 2010]. Dostupné z WWW <http://www.nis.gr/npimages/docs/Constitution_EN.pdf>.

Mezi další zásadní obraty v politice ROC patřilo znovusjednocení s exilovou ruskou zahraniční pravoslavnou církví (Russian Orthodox Church Outside Russia, ROCOR, běžně se ale používá zjednodušený název Russian Orthodox Church Abroad, ROCA), ke kterému došlo na svátek Nanebevstoupení Krista v roce 2007. Exilová církev se odtrhla od moskevského patriarchátu poté, co metropolita Sergij Stragorodskij podepsal se zástupci komunistického režimu v roce 1927 *prohlášení loajality*. Obviňovala pravoslavnou církev z kolaborace, protože její kněží začali spolupracovat se sovětskou tajnou službou KGB (agenti v kolárku). ROC splnila formální podmínky, které si exilová církev v souvislosti se sjednocením kladla, z nichž nejzásadnější byla kanonizace bolševiky zavražděné carské rodiny Romanovců v srpnu 2000. Prokazatelně velký vliv na úspěšné zakončení jednání měl tehdejší ruský prezident Vladimir Putin, který se do nich ve Spojených státech více než aktivně zapojoval s vidinou „znovuobjevení ztracené jednoty ruského národa“.⁶

Ústředním tématem této práce je analýza role a způsobu, jaké pravoslavná církev dosud hrála v procesu hledání národní identity v postkomunistickém (či takzvaném novém) Rusku. Přitom se ale zabývá i společenským a politickým postavením ROC, protože se domnívám, že tyto aspekty s tím, jak pravoslavná církev utváří národní identitu, přímo souvisí. Práce se časově zaměřuje na období ‚nového‘ postkomunistického Ruska prezidentů Borise Jelcina (ve funkci od července 1991 do prosince 1999) a Vladimira Putina (2000 – 2008), avšak jedna kapitola je věnována historickým souvislostem.

Ve společenských vědách pěstovaných v západních (euroatlantických) sekularizovaných společnostech⁷ většinou převážil názor, že náboženství patří mezi soukromé atributy každého člověka, které hrají v analýze společnosti a její politické vyspělosti podružnou roli.⁸ Avšak právě námět mé práce dokládá, jak omezená je kategorizace těchto společenských věd, protože západní hodnoty nevyhovují při posuzování společností v Asii, Africe nebo v Rusku. Konkrétně by

---

⁶ SAKWA, Richard (2004). *Russian politics and society*. London: Routledge, s. 353.

⁷ Existují konkrétní příklady, které tomuto hodnocení odpovídají jen z části: již zmíněné Řecko, dále Itálie, Irsko nebo Španělsko.

⁸ BILLINGTON, James H. (2007). Orthodoxy and democracy. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 19.

předkládaná práce měla být exkurzem do problematiky, která v českém prostředí nebyla dosud v podobném rozsahu zpracována. Přestože Ruská federace nepatří mezi nábožensky fundamentalistické země, ruská pravoslavná církev jako občansko-sociální entita zaujímá velmi význačné postavení a váhou svého vlivu spoluurčovala za prvé, vztah státu k ostatním náboženským sdružením a zadruhé, postup státu v některých federálních politikách. Představitelé církevní hierarchie v čele s patriarchou si vytkli za cíl překonat společenskou krizi 90. let naplněním tří starých pravoslavných konceptů: duchovního očištění (очищение), usmíření se (примирение) a duchovní jednoty (соборность),⁹ v čemž je vedoucí politikové, hledající způsob, jak spojit stratifikovaný národ v jeden homogenní celek se společně sdílenou národní identitou, podporovali.

V předkládané práci se pokusím především zhodnotit, jak je národní identita v Rusku ovlivněna působením ruské pravoslavné církve a jak se ROC na jejím utváření podílela. Dále se pokusím vymezit, jaké vnímá ruskou pravoslavnou církev společnost a jaké jsou její vztahy s ruským státem, příp. jestli lze ROC považovat za státní církev či jen svého druhu občanské náboženství.

Práce je zpracována v souladu s empiricko-analytickým přístupem ve společenských vědách, její obsah se zakládá na faktech uvedených v odborné literatuře a jejich následné analýze. Při psaní sice byly použity výsledky kvantitativních výzkumů, ale většinou se práce opírá o kvalitativní metody, konkrétně analýzu dokumentu a případovou studii. Analýza dokumentu byla uplatněna hlavně při studiu ruské ústavy a legislativy upravující vzdělávací systém a postavení náboženských sdružení v Rusku. Případová studie byla aplikovaná na analýzu procesu hledání ruské národní identity, společenského postavení církve a interakcí církve a státních institucí postkomunistického Ruska.

Struktura práce je dána ve čtyřech hlavních částech, které korespondují s jejím rozdělením podle kapitol. První kapitolu tvoří historický exkurz, který poukazuje na zásadní obraty, které dějiny pravoslavné církve doprovázely, od jeho přijetí (988) až po období zániku Sovětského svazu. Cílem je zasadit práci do

---

⁹ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 69.

historického kontextu, který by měl umožnit snazší porozumění procesům, jichž byla ROC součástí a dodnes ji hluboce ovlivňují.

Druhá kapitola se zabývá tím, jaké faktory tradičně určovaly ruskou národní identitu a jak byly po roce 1991 otřeseny. Vychází z toho, že pravoslavní tradičně tvořili významný komponent ruské národní identity a identifikuje ho jako jedno z východisek, na něž se zejména prezident Putin obrátil, aby posílil ruskou národní identitu.

Třetí kapitola se zabývá postavením ruské pravoslavné církve ve společnosti a analyzuje, jaké okolnosti v praxi přispěly k tomu, že bylo navzdory komunistickým perzekucím v Rusku znovu oživeno, a jak bylo společností vnímáno. Navzdory prvnímu dojmu, že ruská společnost toužila po duchovním naplnění, se ukazuje, že pravoslavní je v Rusku považováno spíše za občanské než duchovní náboženství.

V závěrečné čtvrté kapitole jsou vymezeny vzájemné vztahy mezi pravoslavnou církví a státním aparátem. Pokouší se postihnout jak vývoj v 90. letech, kdy byl vztah mezi patriarchou Alexijem II. a prezidentem Jelcinem značně ovlivněn také patriarchovým rezolutním vystoupením proti pučistům ze srpna 1991, tak po roce 2000. V souvislosti s Putinovým prezidentstvím se sice často hovoří o tandemu patriarcha – prezident, ale ve skutečnosti se zdá, že Putin dokázal obratně využít vliv církve ve prospěch své politiky, případně její legitimacy, ale jinak její politickou roli spíše oslabil. V kapitole je zkoumána zejména legislativa vymezující postavení náboženských sdružení a dále vliv ROC na ruský vzdělávací systém. Pozornost je věnována rovněž zahraniční politice s důrazem na sjednocení ROC s exilovou zahraniční církví.

Při psaní této práce jsem čerpala jednak z dostupných pramenů, jednak ze zvolené literatury. Za pramenné zdroje považuji v první řadě ruskou ústavu z roku 1993, dále pak federální zákony a v neposlední řadě dokumenty Moskevského patriarchátu.

Co se samotné literatury týče, ve valné většině jsem čerpala ze zdrojů v anglickém jazyce. K jejich tištěné knižní podobě jsem se dostala díky studiu na University of Kent ve Velké Británii. Jde zejména o tituly renomovaných

britských autorů jako Stephan White, Richard Sakwa, Archie Brown, Edwin Bacon nebo Catherine Danks a dalších, jejichž vybrané kapitoly mi nastínily možnou koncepci jednotlivých kapitol. Z česky psaných publikací jsem využila hlavně historické monografie od autorů Martina Maliy a Richarda Pipese se spolu se zatím poslední knihou českého historika Miroslava Hrocha, *Národy nejsou dílem náhody*.

Jednou z výchozích publikací vůbec byla monografie autorů Johna a Carol Garrard, *Russian Orthodoxy Resurgent: Faith and power in the new Russia*, která pokryla všechna mnou zvolená témata (otázky identity, dějinný vývoj, vztahy ROC s exekutivou, školství, exilové církve). Za další stěžejní svazek pokládám *Russian society and the Orthodox Church* od Zoe Knox, která se mimo jiné detailně věnuje sovětskému období, ale také interakcím státních a církevních představitelů po roce 1991. Na českou monografickou publikaci k tématu se mi nepodařilo nenarazit.

Velkým přínosem byly zejména články různých odborníků uvedené v několika vydáních časopisů *Religion, State and Society* a *Journal of Church and State*, ale i jiných. Pomohly mi na vybrané téma shromáždit rozmanité výpovědi, jejichž syntéza mi usnadnila komplexní pohled na věc. Aktuální témata jako sjednocení s exilovými církvemi byla vypracována i za použití internetového vydání denního tisku (*The Economist*, *The New York Times*). Mezi elektronickými zdroji bych vyzdvihla webovou stránku katedry historie floridské Stetson University, která od roku 1996 do současnosti monitoruje tisk týkající se náboženství v Rusku a zemích bývalého SSSR, včetně jejich překladu do angličtiny.¹⁰

---

¹⁰ STEEVES, Paul D. *Russia religion news* [online]. Stetson University Department of History [cit. 01. 01. 2011]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/>>.

1. Ruská pravoslavná církev v historické perspektivě

„Ruské pravoslaví není jenom náboženství, je to kolébka ruské historie a kultury, pramen umění a hudby.“¹¹ Protože od počátku ruské státnosti hrála církev významnou politickou a rovněž i geopolitickou roli, zařadím v první kapitole kromě výkladu terminologických pojmů, s nimiž budu operovat, co možná nejpřehlednější historický exkurz, díky němuž budou kořeny sepětí ruské národní identity a ruského pravoslavného ducha lépe pochopitelné a také vysvětlitelné.

1.1 Výklad terminologie

Na úvod se pokusím vymezit pojmy, s nimiž budu v celé práci operovat.¹² Nejjednodušší význam slova identita znamená totožnost. Sociální identita označuje příslušnost k určitým sociálním skupinám, je to zároveň druh kolektivní identity. Základem sociální identity je určitý společný prvek, který odlišuje skupinu lidí od ostatních. Specifickou sociální skupinu vytváří národ. Jako definici národa použiji nejobecnější z mnoha, které jsou uváděny, totiž že národ tvoří velká skupina lidí, jejíž členové si uvědomují svou sounáležitost, někdy nazývanou národním uvědoměním. S tím souvisí i vyjasnění termínu nacionalismus, který chápu jako národní egoismus.¹³

Pod analytickým pojmem národní identita rozumím „jednu z celé řady identit, které mohou být vzájemně kombinovány – jako identita regionální, etnická, náboženská či třídní („multiple identities“). Národní identita je založena na etnických prvcích a obsahuje představu o společném prostoru (nabízí ideu „vlasti“), o společných tradicích a hodnotách, o společné paměti a mýtech a o společných zákonech. (...) Podle Anthony Smitha je nejdůležitější funkcí národní identity, že poskytuje zřetelný návod k určení místa jedince tím, že definuje jeho

---

¹¹ DANKS, Catherine J. (2001). *Russian politics and society: An introduction*. Harlow: Longman, s. 62.

¹² Východiskem pro definice v této části, u nichž neuvádím referenci, byly přednášky ‚International Conflict Analysis and Resolution,‘ Dr. Theodory Ismene Gizelis v jarním trimestru školního roku 2009/10 na University of Kent, UK.

¹³ HROCH, Miroslav (2009). *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s. 27 a 34.

příslušnost ke „kolektivní osobnosti“, respektive nabízí ztotožnění se s takovou osobností.“¹⁴

1.2 Vývoj do roku 1917

Do 10. století našeho letopočtu byla Kyjevská Rus, státní útvar formující se zčásti na území dnešního ruského státu, pohanská. Podle Nestorova letopisu, středověké kroniky, která je dodnes zdrojem mytických výkladů ruských dějin, se svatý Ondřej Prvně zvaný (первозванный), podle toho, že měl v souladu s pravoslavnou interpretací jako první z apoštolů pojmenovat Ježíše Kristem, plavil po Dněpru a v dnešním Kyjevě a Novgorodu vztyčil kříž. To vedlo tamní obyvatele k zájmu o přijetí křesťanství, který později rjurikovská dynastie podpořila.¹⁵ V roce 987 nebo 988 přijal kníže Vladimir jako poslední z vládců východoevropského prostoru¹⁶ křesťanství z Konstantinopole, čímž začala nejen etapa christianizace prvního ruského státního útvaru, ale i proces šíření pravoslavné víry na veškerá nově dobytá teritoria. Z byzantské Konstantinopole Rusové rovněž převzali tradici césaropapismu neboli praxe, kdy hlava státu – jakožto ztělesnění Boha na zemi – byla nadřazena také církevní hierarchii.

„Skutečnost, že do Ruska přišlo křesťanství z Byzance (...) měla pro celý ruský dějinný vývoj nanejvýš hluboké důsledky. Vedle zeměpisných podmínek (...) šlo možná o nejzávažnější samostatný faktor ovlivňující osudy této země. Přijetím křesťanství východního typu se Rusko oddělilo od hlavního proudu křesťanské civilizace, který se shodou okolností ubíral západním směrem.“¹⁷ Zdá se tak, že místo toho, aby se přiblížilo více Evropě, začalo se Rusko izolovat.

Roku 1054 římský papež kvůli sporům o papežskou autoritu a dalším teologickým otázkám exkomunikoval konstantinopolského patriarchu. Papežským schizmatem se Evropa, do té doby pod křesťanským praporem, definitivně rozdělila na západní a východní část podle praktikovaného ritu. Je na místě poznamenat, že právě na koncilu v roce 1054 potvrdila pravoslavná církev svá

¹⁴ HROCH, M. (2009). *Cit. d.*, s. 37-38. Kurzíva a uvozovky v původním textu.

¹⁵ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 146.

¹⁶ S výjimkou maďarského knížete, který ale přijal katolictví.

¹⁷ PIPES, Richard (2004). *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo, s. 276.

dogmata a od tohoto data se dále teologicky neprofilovala, neprošla obdobou evropské reformace. Proto si představitelé ruské pravoslavné církve nárokují status pravé apoštolské církve, která se – na rozdíl od římsko-katolické církve nebo jejích údajných protestantských herezí – nikdy neodchýlila od pravé víry. Právě na základě těchto východisek se odvozuje pojmenování ruského křesťanství, pravoslaví (православие) a také pnutí se západní duchovní tradicí.¹⁸

Následující století poznamenaná tatarskou nadvládou (od roku 1240 do zhruba poloviny 15. století) bývá paradoxně označováno jako zlatý věk ruské pravoslavné církve charakteristický především zakládáním klášterů. Tataři církvi udělili mnohé výsady výměnou za její modlitby za chána. Na druhou stranu se ale církev snažila směrem k ruským lidem profilovat jako protipól nestabilního státu, který (ne)ovládala slabá knížata, a tak se jí podařilo zachovat povědomí o pravoslaví i v tomto pro Rusy těžkém období.

Nárůst majetkového bohatství církve vedl k tomu, že začala půdu pronajímat. Jednotliví pověřeni vlastníci církevního majetku byli sice podřízeni církevní hierarchii, ale také právně spadali pod světskou moc, čímž se na ní stávali čím dál více závislími. Kritikové navíc tvrdili, že se zejména klášterní „černé“ duchovenstvo začalo více věnovat péči o majetek než o své duchovní poslání. Stát se ze zřejmých důvodů obával růstu majetkové základny církve, a proto zprvu podporoval proudy uvnitř církve, které usilovaly o návrat duchovní a morální orientace ke kléru. Na druhou stranu mezi duchovními byli i obratní aktéři, kteří přesvědčovali státní moc, že z bohaté církve může stát při vzájemné spolupráci těžit ve svůj prospěch.¹⁹

Ačkoli se Tataři stáhli zpět do stepí až kolem roku 1480, jejich pozice byla výrazně otřesena bitvou na Kulikově poli v roce 1380, kde kníže Dmitrij Donský porazil chána Mamaje a Moskovie začala vzkvétat a sílit. Rok 1380 je datován jako mezník v procesu vzniku jednotného ruského národa, přičemž z pohledu církevních dějin na něm má hlavní zásluhu svatý Sergej. Kníže Dmitrij u něho byl před bitvou pro požehnání, aby se u Boha přimluvil za bitvu, kterou nakonec

---

¹⁸ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 13.

¹⁹ PIPES, R. (2004). *Cit. d.*, s. 279-281, 284-285.

moskevská armáda vyhrála. Tato událost může být ilustrativním příkladem ruského zvyku odvolávat se na Boží intervenci v těžkém období, jež ohrožuje samu existenci ruského státu (dalšími příklady mohou být vítězství Alexandra Něvského nad Švédy nebo Alexandra I. nad Napoleonem).²⁰

V roce 1453 došlo k vyplenění Konstantinopole osmanskými Turky. Rusko se tak ocitlo obklopené ze západu katolictvím a z jihu islámem, což vedlo k dodnes trvajícím pocitu ohrožení. Odtud pocházely mesianistické koncepty, které hovořily o vyvoleném národu Svaté Rusi, kde se konstituoval zvláštní duchovní prostor charakteristický prolínáním pravoslavné víry s národními a kulturními prvky.²¹ Moskva se po pádu byzantské říše stylizovala do role „třetího Říma“, po Římu a Konstantinopoli třetího, nejdokonalejšího, sídelního města křesťanství. Ivan III. se v roce 1472 oženil s poslední byzantskou princeznou, což v ruském výkladu umožnilo ruským panovníkům používat titul car po vzoru římských císařů, za jejichž následovníky se nyní pokládali.

Autorem myšlenky třetího Říma byl ruský mnich Filofej ze Pskova žijící na přelomu 15. a 16. století, který si uvědomoval, že se Moskovie stala jedinou nezávislou pravoslavnou entitou na světě, a proto ji popisoval jako třetí a poslední Řím, „čímž však myslel nikoli moc moskevského státu, ale ryzost, „pravé učení“ moskevského křesťanství.“²² Avšak z Filofejových úvah se během 19. století stal tzv. kulturní mýtus – jeho původní názory byly zneužity a z konceptu třetího Říma se stal jeden z výchozích zdrojů ruského nacionalismu, podle jehož ideálů byla Moskva předurčena k tomu stát se posledním sídlem světové říše. Vždyť i Třetí internacionála byla v tomto duchu chápána jako způsob, jak z Moskvy učinit centrum světové nadvlády.²³

Nedlouho po pádu Konstantinopole se Rusové zbavili tatarské nadvlády, což vnímali jako vyjádření Boží přízně a automaticky převzali roli ochránců

---

²⁰ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 22-23.

²¹ EVANS, Andrew (2002). Forced miracles: The ROC and postsoviet international relations. *Religion, State and Society*. Vol. 30, č. 1, s. 34.

²² MALIA, Martin (2000). *Russia under western eyes: From the bronze horseman to the Lenin mausoleum*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, s. 19. Uvozovky v původním textu.

²³ MALLIA, M. (2000). *Cit. d.*, s. 5-6.

pravoslavné víry, a obohatili tak svou státní existenci o duchovní rozměr.²⁴ Zároveň také konec fungování Konstantinopolského patriarchátu vernal ruskou pravoslavnou církev do náručí ruského státu, protože ztratila jakékoli zbytky podpory zvenčí. První polovina 16. století se tak vyznačovala definitivním ukotvením ideologie ruského panovnického absolutismu, jehož hlavním myšlenkovým tvůrcem byla pravoslavná církev, která se domnívala, že „zájmům náboženství a církve nejlépe poslouží monarchie, jejíž moc nebude nijak omezena.“²⁵

Po období tzv. smuty,²⁶ kdy pravoslavná církev spolu s bojary posílila svou moc na úkor státních orgánů, se na trůn dostala dynastie Romanovců. Jako schizmatický moment v dějinách ruské pravoslavné církve bývá vnímána reforma patriarchy Nikona, provedená za vlády zbožného cara Alexeje ve druhé polovině 17. století. Úmyslem reformy bylo jednak navrátit církev ke starým byzantským pramenům víry, z nichž původně věrouka vycházela, a dále přizpůsobit církev tomu, že ruská říše inkorporovala Levobřežní Ukrajinu (1667), dosud zdatně ovlivněnou polským katolicismem. Bylo proto třeba sjednotit pravoslavnou liturgii. Jako problematické se ukázalo, že Nikon se v rámci puristického programu rozhodl jako vzor reformy použít texty byzantské, nikoli ruské, čímž si proti sobě popudil množství konzervativních zastánců staroruské víry (starověrců), kteří se od církve odvrátili. Carská moc všechny odpůrce nikonovských reforem perzekvovala a pravděpodobně jen vlivem těchto státních zásahů si pravoslavná církev udržela vedoucí postavení vůči starověrcům, různým sektám a neřkuli vůči katolictví, které oslovovalo zejména vzdělané městské elity.²⁷

Alexejovova vláda také dále prohloubila latentní závislost pravoslavné církve na státním aparátu. Církevní sněm v Moskvě v roce 1666 sice potvrdil platnost starobylé byzantské ‚harmonie‘ mezi státem a církví (viz dále), ale

---

²⁴ SIDOROV, Dmitrii (2006). Post-imperial third Romes: Resurrections of a Russian Orthodox geopolitical metaphor. *Geopolitics*. Vol. 11, č. 2, s. 321.

²⁵ PIPES, R. (2004). *Cit. d.*, s. 287.

²⁶ Jako smutu (1587 – 1613) označujeme v ruských dějinách etapu po smrti Ivana IV. Hrozného a tím vymření rjurikovské dynastie, kdy různé frakce bojovaly o nástupnictví na trůn, a tak se země ocitla v chaosu.

²⁷ PIPES, R. (2004). *Cit. d.*, s. 291.

17. století ve svém důsledku znamenalo počátek kontroly církve panovníkem. Tento trend vyvrcholil za carství Petra Velikého, který, inspirován sekularizačními tendencemi západoevropských monarchií, zrušil *Církevní regulaci* z roku 1721 dosavadní úřad voleného moskevského patriarchy a nahradil ho Nejsvětějším synodem. Tím, že byl jmenován panovníkem, se stal de facto státu podřízeným ministerstvem. Petr navíc zbavil pravoslavnou církev příjmů, které získávala ze zdanění svého majetku, a musela je začít odvádět státu. Institucionální nezávislost církve byla u konce a církev také začala spolupracovat s carskou tajnou policií.²⁸

„Neexistují záznamy o aktivním odporu proti Církevní regulaci, o odporu, jenž se běžně objevoval v době schizmatu, když byly v sázce církevní obřady. Toto vše nasvědčuje tomu, že ruské církvi šlo především o magické prvky náboženství, a protože se Petr o liturgii, svátosti a veškeré další obřady vůbec nestaral, církev ochotně souhlasila se vším, co požadoval.“²⁹

Za vlády Kateřiny Veliké potom došlo ke konfiskaci většiny církevní půdy, a tím pádem k převedení všech na ní robotujících rolníků pod stát, uzavírání některých (nevýnosných) klášterů a snížení počtu duchovních, které od té chvíle vyplácel státní sektor.³⁰ Na mezinárodní scéně získalo Rusko od roku 1772 mandát k ochraně sultánových křesťanských poddaných, neboli pravoslavných obyvatel, žijících na Balkáně. Spojenecké vztahy se Srbskem a částečně Bulharskem přetrvaly dodnes.³¹

Církev se začala čím dál více uzavírat do sebe a ze své konzervativní podstaty odporovala jakýmkoli pokusům o vnitřní modernizaci, pomocí níž by přilákala nové věřící. Kolem roku 1905, kdy do Ruska obecně přicházela vlna liberalismu, se některé skupiny ruské inteligence snažily o překonání starověreckého izolacionismu a o zreformování stávající církve s vidinou podpory

---

²⁸ PARLAND, Thomas (1996). Christian Orthodoxy and contemporary Russian nationalism. In WESTERLUND, David (ed.). *Questioning the secular state: The world-wide resurgence of religion in politics*. London: C. Hurst & Co., s. 129.

²⁹ PIPES, R. (2004). *Cit. d.*, s. 297.

³⁰ PEČENKA, Marek; LUŇÁK, Petr a kol. (1999). *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri, s. 428.

³¹ TESARŮ, Filip (2004). Pravoslavi, Rusko a domnělý střet civilizací. *Mezinárodní politika*. Vol. 28, č. 12, s. 7.

tradičních náboženských hodnot, ale marně.³² Tichým souhlasem se všemi sekularizačními reformami navíc církev rezignovala na proklamovanou dualitu státu a církve, a dostala se tak jednoznačně do vleku stání moci. Svou podporou státní moci popřela pravoslavná církev křesťanské principy, které by měly být v opozici vůči romanovskému autokratickému vládnutí, čímž se zdiskreditovala, a možná i proto byla tak snadno vyšachována bolševickou revolucí.³³

Z obrazu pravoslavné církve 19. století bylo, zdá se, patrné, že měla daleko do ideálního stavu svébytné společenské entity a místa útěchy pro věřící, jejíž fungování necitlivě zpřetrhal nový režim etablovaný po roce 1917. Avšak na druhou stranu, navzdory závislé roli pravoslavné církve a jejím mnohým nedostatkům, se valná většina obyvatelstva ruského impéria k pravoslavnému vyznání hlásila. Podle sčítání lidu z roku 1897 se ze 125 milionů obyvatel carské říše hlásilo 72 % k pravoslaví, 11 % k islámu, 9 % k římskému katolictví, 4 % k judaismu a 3 % k protestantismu.³⁴ Pravoslaví sloužilo jako způsob vyjádření jejich identity a životního postoje, který nepodléhal institucionálnímu postavení církve ve společnosti. Navíc jen minorita rolníků se opravdu zabývala podřízeností pravoslavné církve ke státu, nevnímali ji jako společenskou instituci, ale jako zosobnění jejich náboženského přesvědčení. Lze říci, že církev byla jedinou silou, která rolníky obklopovala a nebyla jen donucovací, a proto jejich životu dodávala nový rozměr.

1.3 Militantní ateismus sovětského státu

Po Velké říjnové socialistické revoluci v roce 1917 se protináboženská kampaň stala jedním z nástrojů přeměny společnosti. Bolševické hnutí ve své politice vycházelo z doktríny militantního ateismu, která se opírala o marxisticko-leninskou ideologickou základnu. Karel Marx čerpal ve svém historicko-dialektickém materialismu inspiraci v učení německé filozofie 19. století, zejména z mladohegeliánské kritiky náboženství a z Ludwiga Feuerbacha, který tvrdil, že

---

³² KNOX, Zoe (2005). *Russian society and the Orthodox Church: Religion in Russia after communism*. Abingdon: RoutledgeCurzon, s. 44.

³³ PIPES, R. (2004). *Cit. d.*, s. 301.

³⁴ KRINDATCH, Alexey D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia: Major trends from 1998 to 2003. *Religion, State and Society*. Vol. 32, č. 2, s. 116.

Bůh neexistuje a je jen vymyšlenou lidskou představou. Mimo jiné to byl Feuerbach, kdo konstatoval, že kostely mají být zničeny bez jakékoli lítosti. Pro Marxe náboženství představovalo mýtus, idealistický náhled na svět a zdroj pohrdání. Kládł důraz na destrukci stávajícího systému, který lidi odcizil od vnímání pravého světa. Náboženství mělo v minulosti jedinou funkci, a to podrobení vykořisťovaných tříd.³⁵

Bedřich Engels byl nadto přesvědčen, že po vítězství revoluce zmizí beznaděj, hlavní důvod, proč se lidé uchylovali k náboženství, a zdůrazňoval nevědeckost náboženství, které nemohlo lidem zodpovědět všechny otázky a jejichž řešení naopak nabízela věda.³⁶

Pro Vladimira I. Lenina a sovětské marxisty symbolizoval odpor k náboženství jednu z prvních a nejpodstatnějších metod vlastního vymezení se. Podle jejich teorie měla totiž být příslušnost k církvi přesměrována k příslušnosti stranické. Lenin náboženství v Rusku vnímal jako ideologický nástroj vládnoucí vrstvy a zejména nenáviděné carské rodiny, pomocí něhož udržovala vykořisťované třídy v podřízeném postavení. Novým heslem sovětské ateistické agitace a propagandy usilující o vymýcení náboženských zvyklostí se tak stalo „boj proti náboženství je bojem pro socialismus“.³⁷

V rámci revolučního boje proti náboženství Lenin přijal v lednu 1918 *dekrety o oddělení církve a státu a církve od školy*, jimiž kompletně znárodnil církevní majetek. Patriarcha Tichon byl zatčen a komunistická strana začala podporovat tzv. renovacionistickou frakci pravoslavné církve jinak známou také jako Živá církev (живая церковь), jejíž představitelé byli k režimu loajální. Nicméně program změn dosavadních teologických východisek, který renovacionisté představili, obsahoval návrhy jako zmírnění významu ikon a svátostí při modlitbě, což většina věřících považovala za herezi, a proto nové náboženské směřování nepřijala. Bolševici se nakonec své loutkové církve zbavili

---

³⁵ POSPIELOVSKY, Dimitry V. (1988). *A history of Marxist-Leninist atheism and Soviet anti-religious policies: A history of Soviet atheism in theory and practice, and the believer*. Basingstoke: Macmillan, s. 10-13.

³⁶ POSPIELOVSKY, D. V. (1988). *Cit. d.*, s. 16.

³⁷ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 45.

a internovaného patriarchu propustili. Po jeho smrti v roce 1925 byl vydán zákaz volby nového patriarchy.³⁸

Církev tak zastupoval metropolita Sergij Stragorodskij, který v roce 1927 podepsal *prohlášení loajality*, dokument, jehož prostřednictvím pravoslavná církev zakotvila svou podporu nebo alespoň souhlas s bolševickým režimem. Prohlášení také bývá označováno jako „Vaše radosti jsou našimi radostmi“, protože podle textu měly být radosti a úspěchy sovětského státu i radostmi a úspěchy pravoslavné církve.³⁹

Prohlášení kupř. stanovovalo jako nezákonné „chovat se jako věřící“ nebo udělovalo tajné policii OGPU právo jmenovat biskupy.⁴⁰ Alexander Solženicyn k prohlášení v roce 1981 napsal: „ (...) pokud by metropolita Sergij býval odmítnul podvolit se v roce 1927 státu, ruská historie mohla být nesrovnatelně více lidská.“⁴¹ Prohlášení mělo také přímý důsledek na emigrantské církve, které se okamžitě oddělily od moskevského patriarchátu, a později se stalo zásadním aspektem ve vyjednávání o jejich opětovném sjednocení (viz dále). I když další vývoj prokázal, že ani prohlášení církvi nezajistilo ochranu před represemi, zastánci Sergije namítali, že církev díky němu mohla fungovat a v alespoň omezených podmínkách předávat věřícím své poselství, zatímco pokud by se ocitla v ilegalitě, upadla by v zapomnění.

Dále byla v průběhu dvacátých let založena Liga militantního ateismu (1926) a zejména přijat *zákon o náboženských sdruženích* (1929), který zaváděl povinnou registraci církví u státních orgánů a především zakazoval mnohé dosavadní činnosti církve a její aktivitu omezoval pouze na liturgickou činnost a kázání v církevních domech. Hlavní cíle sovětské politiky vůči náboženským asociacím lze shrnout následovně: zaprvé, v souladu s tezí vymýcení náboženství ze společnosti soudy zakazovaly církvím činnost; zadruhé, strana usilovala o maximální kontrolu církví (dohled nejen nad činností, ale i nad financováním

---

³⁸ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 46-47.

³⁹ Květen 2007. Obnovení jednoty ruské církve (dokumentární film). *Русская Православная Церковь* [online]. 21. 05. 2007 [cit. 31. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.pravoslavi.cz/filmy/flash/sjednoceni.htm>>.

⁴⁰ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 190.

⁴¹ PETRO, N. N. (1995). *Cit. d.*, s. 82.

apod.), ať už státním byrokratickým aparátem nebo tajnou policií; a konečně i infiltrací tajné policie do církevní hierarchie a udržováním spolupráce s kolaboranty (fenomén tzv. agentů v kolárku).⁴² Ze statistik lze vyčíst, že v meziválečném období (1918 – 1937) bylo zavražděno až 42 tisíc pravoslavných duchovních a uzavřeno nebo zničeno až 25 tisíc kostelů. Podle *Journal of the Moscow Patriarchate* se před rokem 1917 ve službě hlásilo asi 100 tisíc kněží, o dvacet let později jich však mělo být naživu jen 40 tisíc.⁴³

Stalinova perzekuce ustoupila během druhé světové války, protože církev vedla kampaň, v níž nabádala obyvatelstvo k ochraně Sovětského svazu a k boji za vlast. Intenzivní pronásledování se však vrátilo za generálního tajemníka KSSS Nikity Chruščova. Paradoxně právě v roce 1961 byla pravoslavná církev přijata do Světové rady církví (World Council of Churches, WCC) ačkoli mezi vstupními kritérii bylo dodržování práv věřících občanů, v důsledku čehož tajná služba KGB pronikla do sféry mezinárodního ekumenického hnutí.

Zároveň se v období po Stalinově smrti (1953) jako reakce na Chruščovovy represe začal formovat náboženský – nejen pravoslavný – disent, který o sobě dával vědět zejména v 70. letech. Hlavním argumentem disidentů bylo naplnění litery sovětské ústavy z roku 1977, podle níž měla být církev od státu oddělena, a tak se stát nemohl legálně vměšovat do tradičních církevních obřadů, a která také garantovala občanská práva, mezi nimi svobodu vyznání (článek 52). Jako vyjádření nesouhlasu náboženský disent, který čítal zhruba 50 tisíc členů, kromě jiného vydával samizdat, o jehož popularitě svědčilo to, že více než polovina celkově vydané samizdatové literatury byla tematicky náboženského zaměření.⁴⁴

Náboženský disent se v následujících letech svého fungování rozdělil na neo-slavjanofily, kteří věřili ve specificky ruskou cestu vycházející z nacionalistických a pravoslavných konceptů, a na liberály, jejichž činnost se prolнула s hnutími za dodržování lidských práv, která často vycházela z náboženského přesvědčení svých aktivistů usilujících o dodržování politických

---

⁴² KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 48-49, s. 51.

⁴³ PETRO, N. N. (1995). *Cit. d.*, s. 71.

⁴⁴ PETRO, N. N. (1995). *Cit. d.*, s. 81.

práv a svobod v souladu s křesťanskou morálkou. Po helsinské konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě vznikl v Sovětském svazu Křesťanský výbor na obranu práv věřících v SSSR (1976) a disent začal intenzivně spolupracovat s Moskevskou helsinskou skupinou.⁴⁵

Kromě náboženského disentu a zahraniční pravoslavné církve (ROCA) fungovala v SSSR tzv. podzemní (katakombální) církve sdružující ilegální náboženské asociace a sekty různých denominací. Stran pravoslavné církve byla nejvýznamnější pravá pravoslavná církev (Истинно-Православная Церковь, True Orthodox Church),⁴⁶ která rozporovala zejména „politiku appeasementu“ ruské pravoslavné církve. Celkově podzemní církve čítala až 5 milionů příslušníků.⁴⁷

Při komplexním pohledu na období mezi lety 1917 – 1985 mohu shrnout, že: ačkoli se kampaň za nastolení ateistické společnosti fatálně nepodepsala jen na ruské pravoslavné církvi, ale i na ostatních náboženských konfesích (židé, muslimové aj.), represe byly namířeny obzvlášť vůči pravoslaví, neboť bolševici je, kromě ideologických zdůvodnění ve smyslu nastolení lepší společnosti, intenzivně vnímali jako nebezpečný relikv carského režimu. Přesto, že „intenzita pokusu zničit církve nemá v církevních dějinách fakticky obdobu,⁴⁸ nelze hovořit o jednoznačném úspěchu. Komunistické straně se nepodařilo zničit rodinu, jako jednotku, skrze kterou se náboženství předávalo, navzdory tomu, že počet věřících se mohl zdánlivě snížit, způsob výchovy v pravoslavném duchu mohl zůstat dodržován.⁴⁹ Moskevský patriarchát sice ve dvacátých letech přistoupil na podmínky nadiktované režimem a začal s ním spolupracovat, pronásledování to však nezmírnilo. Nezodpovězenou otázkou zůstává, jak by církve ovlivnilo,

⁴⁵ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 56-57.

⁴⁶ Pravá pravoslavná církev se zformovala v roce 1920. Jako kritik spolupráce Moskevského patriarchátu s bolševickým režimem se po roce 1991 prohlásila za legálního následovníka předrevoluční církve a usilovala o navrácení majetku. KOROBOV, Pavel. Clergy will fight for property of prerevolutionary Church. *Коммерсант* [online]. 15. 07. 2003 [cit. 11. 10. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0307g.html>>.

⁴⁷ PETRO, N. N. (1995). *Cit. d.*, s. 79.

⁴⁸ DAVIS, Derek H. (2002). The ROC and the future of Russia. *Journal of Church and State*. Vol. 44, č. 4, s. 659.

⁴⁹ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 51.

pokud by se kompletně stáhla do ilegality a režimu se – podle některých – nezaprodala. Je možné, že i fakt, že úplně nezmizela z veřejného života Sovětského svazu, pomohl nastartovat náboženské probuzení z počátku 90. let, kterému se má práce bude také dále věnovat.

1.4 Gorbačovova perestrojka

Jako přelomové období ve fungování ruské pravoslavné církve bývá – nikoli překvapivě – vnímána éra generálního tajemníka KSSS Michaila Gorbačova. Jeho nástup do funkce ovšem zpočátku neznamenal žádné změny v církevním životě, přístup k církvi a její kontrola byly zprvu stejné jako za generálního tajemníka Brežněva. V rámci svého návratu k ideovým počátkům komunistické strany chtěl Gorbačov dodržovat ustanovení Leninova dekretu o oddělení církve a státu a z toho plynoucího nevměšování.⁵⁰ Zlom nastal při příležitosti oslav tisíciletého výročí christianizace Rusi, kdy se Gorbačov jako hlavní zástupce komunistické strany prvně od roku 1943 setkal s tehdejší patriarchou Pimenem a členy Nejsvětějšího synodu ROC, aby jim následně povolil pozvat na slavnostní mši konstantinopolského patriarchu, který se tak ocitl na ruské půdě po téměř 400 letech. Událost, kdy 19. srpna 1987 na svátek Proměnění Páně Pimen, patriarcha Moskvy a vši Rusi, a Demetrios I., patriarcha konstantinopolský, sloužili v klášteře sv. Sergeje Božskou liturgii, se do paměti ruských věřících vepsala jako zázrak, který přispěl ke změně postavení ruské pravoslavné církve jako vlivného společenského aktéra, jak ostatně potvrdil vývoj po roce 1991.⁵¹

Gorbačov hodnotil výročí tisíce let pravoslaví tak, že „(...) má nejen náboženskou, ale i socio-politickou důležitost, protože je to důležitý milník na století dlouhé cestě vývoje dějin naší země, její kultury a ruské státnosti.“⁵² Takové přiznání v praxi znamenalo, že stát uzavřel s církví svého druhu konkordát, umožňující církvi zakládat nové farnosti, pořádat hromadné křty a za účasti široké veřejnosti, stmelené v chaotickém vývoji, znovu vysvěcovat kostely,

---

⁵⁰ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 58.

⁵¹ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 34.

⁵² GORBAČOV, Michail. *Правда*, 30. 04. 1988, s. 1. Převzato z KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 59.

a tak obnovovat ruské kulturní a historické dědictví, na němž Rusové znovu zakládali svou národní identitu.⁵³ Nejsvětější synod byl poté dokonce vyzván ke spolupráci se stranou ve smyslu tvorby nové legislativy zaměřené na náboženství a ROC obecně se měla nově svou činností zasadit o zformování morálních zásad reformovaného režimu.

V červnu 1990 byl krátce po smrti Pimena zvolen jako patriarcha Moskvy a vši Rusi Alexij II., vlastním jménem Ridiger. Zvolil si své církevní jméno po Alexiji I., který stál v čele patriarchátu během druhé světové války, čímž chtěl demonstrovat podobnost mezi dvěma těžkými obdobími, v nichž se země nacházela.⁵⁴ S patriarchovým nástupem do funkce pokračovala obnova kostelů a částečné navrácení vybraného církevního majetku. Z ničeho nic se také po celém SSSR začaly nacházet dávno ztracené relikvie poutající pozornost tisíců poutníků. Nejhodnotnějšími byly ostatky svatého Serafima ze Sarova, světce žijícího v 19. století, díky jehož svatořečení se údajně car Mikuláš II. v roce 1904 konečně dočkal mužského následníka trůnu. Svatý Serafim byl nadto známý svými tajemnými proroctvími, například v *Dopise do budoucnosti* předvídal, že Rus si projde těžkým obdobím, ale poté se znovu navrátí ke své slávě, což si lidé – věřící i nevěřící – nemohli nespojovat se současností. Nalezení Serafimových ostatků chápali jako předzvěst znovuoživení ruského národa a také pravoslavné víry. Ostatně již v roce 1989 řídil Alexij II., ještě jako leningradský a novgorodský metropolita, návrat ostatků slavného vojevůdce Alexandra Něvského do katedrály v Leningradu, což bylo vnímáno jako gesto vůči armádě, pokořené afghánským fiaskem, a také prvním krokem ustavujícím spojenectví Alexije II. s vojáky a důstojníky Rudé armády.⁵⁵

Aktivní role, které se pravoslavná církev ujala, byla naprosto zásadním způsobem ovlivněna osobou nového patriarchy. Alexij II., pocházející z estonské rodiny faráře, působil od roku 1958 jako agent tajné služby KGB. Do nejvyšší funkce v církevní hierarchii ROC byl dosazen odměnou za dlouholeté služby, zejména v rámci Světové rady církví; proto také KGB neměla důvod neočekávat

---

⁵³ SAKWA, R. (2004). *Russian politics and society*, s. 352.

⁵⁴ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 22.

⁵⁵ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 51, 54 a 56-57.

bezmeznou loajalitu. Ukázalo se však, že Alexij II. byl osobností s množstvím kontaktů jak mezi stranickými funkcionáři, tak hlavně v armádě, což ho činilo mimořádně mocným a vlivným. Zároveň, i přes své zaprodání se tajné policii, které nikdy nepopíral, ale trval na tom, že bylo nutné pro ochranu fungování církve, zůstal oddaný svému kněžskému poslání, a tak když dostal příležitost, věnoval všechnu svou energii na oprášení ztracené prestiže ROC a na oživení víry mezi ateistickým obyvatelstvem. Dokládaly to navenek méně podstatné objevy relikvií nebo dávno ztracených ikon, které však velmi podstatně ovlivnily budoucí postavení církve.⁵⁶

Při analýze příčin rozpadu Sovětského svazu mezi ně bývá ve většině případů zařazována hlavně ekonomická krize, nárůst separatistických tendencí mezi podrobenými národy a neobratná Gorbačovova politika podkopávající budoucnost federativního uspořádání i samotné existence východního bloku. Zřídka lze ale mezi faktory vedoucími ke kolapsu režimu nalézt roli pravoslavné církve a jejího patriarchy Alexije II. Velice zajímavou roli zastával patriarcha na samotném sklonku existence SSSR, totiž při proti-gorbačovském puči dne 19. srpna 1991. V momentě, kdy zástupci konzervativního křídla nejvyšší sovětské politiky internovali toho času již sovětského prezidenta Gorbačova na Krymu a pokusili se v Moskvě o státní převrat, vylétla vzhůru hvězda Borise Jelcina, který se postavil proti pučistům. Na jeho podporu vystoupil 20. srpna Alexij II. prohlášením (заявление), které zpochybňovalo legálnost pučistického pokusu o převrat a vyzývalo ke zveřejnění Gorbačovova postoje k probíhajícímu události. Poté, co před budovou ruského parlamentu – tzv. Bílého domu – zemřeli násilně dva lidé, přednesl Alexij II. v ranních hodinách 21. srpna v národní televizi a rádiu ke všem občanům výzvu (обращение), kterou se snažil zamezit možné občanské válce v zemi. Mimo jiné zaznělo, že „každá osoba, která pozvedne zbraň proti svému sousedovi, proti neozbrojeným civilistům, vezme na svou duši velmi závažný hřích, který ho oddělí od církve a Boha. (...) Vážně varuji všechny mé spoluobčany: církve nepromíjí a nemůže promíjet protizákonné a násilné činy a prolévání krve. Žádám

---

⁵⁶ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 20.

vás všechny, moji drazí, abyste dělali vše možné a zabránili vzplanout plamenu občanské války.⁵⁷

Díky svým kontaktům v armádě Alexij II. věděl, že její větší část s pučem nesouhlasí, a díky známostem v KGB rovněž zjistil, že elitní část KGB, jednotka Alfa odmítla příkaz zasáhnout proti demonstrantům nesouhlasícím s pučem.⁵⁸ Tím pádem byl politicky pojištěn a mohl nenásilně využít své autority k urovnání situace a zároveň podepřít důležitost církve ve společnosti. V souladu s touto kalkulací patriarchova výzva vzbudila vlnu odporu vůči pučistům a možná i v důsledku toho se povstalecké hnutí zhroutilo.⁵⁹

Dne 26. srpna 1991 proběhlo první zasedání nově zvoleného parlamentu, jemuž předcházela patriarchova mše za oběti puče v kremelské katedrále. Boris Jelcin při té příležitosti vyjádřil Alexiji II. osobní vděčnost za podporu. Právě od toho okamžiku začala spolupráce mezi církví a státem, protože patriarchát se po rozpuštění Sovětského svazu stal díky vztahům Alexije II. s Jelcinem symbolem nového státu, ve kterém by měly být světské a duchovní záležitosti propojeny. Rusové vnímali porážku pučistů jako zázrak Matky Boží, ochránitelky Moskvy, jako důkaz vítězství pravoslavné církve nad bezbožností bývalého režimu, což mělo podtrhnout i to, že právě konec srpna je v pravoslavném liturgickém kalendáři považován za nejvýznamnější období roku.⁶⁰

---

⁵⁷ ALEXIJ II. *Обращение*, Moskva, 21. 08. 1991. Převzato z JATRAS, James G. The role of the Patriarch. *Russia Profile Weekly Experts Panel* [online]. 12. 10. 2008 [cit. 24. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://bss.sfsu.edu/tsygankov/Op-Eds/Patriarch.htm>>.

⁵⁸ MALIA, Martin (2004). *Sovětská tragédie: Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917 – 1991*. Praha: Argo, s. 486.

⁵⁹ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 18, 21, 25 a 27.

⁶⁰ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 31 a 33.

2. Východiska ruské národní identity

Tato kapitola se bude zabývat obecně ruskou národní identitou po roce 1991, zejména tím, v jaké situaci se Rusové ocitli, na co mohli navazovat, jaké byly překážky a naopak faktory, určující jací aktéři a jakým směrem národní identitu konstituoval.

2.1 *Důsledky rozpadu SSSR*

Postkomunistické Rusko se po roce 1991 muselo vyrovnat hned s několika výzvami. Především se ztrátou nezanedbatelné části území, s výrazným snížením počtu obyvatel, s koncem velmocenského postavení a s tím související vojenskou slabostí, s vysokou mírou korupce a kriminality, se zběsilým a ne zcela promyšleným způsobem politického a hlavně ekonomického přechodu k demokracii, když jmenuji jen ty nejpálčivější. Ruská státnost prošla institucionálně hlubokými změnami, které však ani zdaleka nekorespondovaly se změnou společenskou, protože mentalita lidí se nezměnila s politickými přeměnami. Vlivem tohoto střetu se Rusko po rozpadu SSSR ocitlo v hodnotové krizi. Vládnoucí garnitura jednostranně odsoudila sovětské hodnoty a normy, v nichž utvářely svůj život celé generace, a svou politikou zemi uvedla do chaosu.⁶¹

Důsledkem této krize bylo rozvrácení společnosti, která ztratila sociální soudržnost i vlivem toho, že značně narostly rozdíly mezi chudými a bohatými, kteří se ne vždy dostali ke svému majetku legální cestou. Nová majetná vrstva ve velkých městech zbavila běžné občany iluze, že dobré vzdělání a tvrdá práce jim v budoucnu pomohou ke zvýšení životních standardů – podle výzkumů se pouze jedna pětina respondentů měla na začátku nového milénia lépe než v době Sovětského svazu.⁶²

---

⁶¹ SUNY, Ronald Grigor (1999 – 2000). Provisional stabilities: The politics of identities in Post-Soviet Eurasia. *International Security*. Vol. 24, č. 3, s. 4.

⁶² TWIGG, Judyth L. (2002). What has happened to Russian society. In KUCHINS, Andrew C. (ed.). *Russia after the fall*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, s. 154.

Při hledání nové národní identity, kterou Rusové potřebovali definovat nejen kvůli překonání výše zmíněných problémů, ale i ze strachu z rozpadu samotné Ruské federace, jsou určující dva momenty: určení a přijetí nových státních hranic, které vymezují alespoň navenek, kdo je součástí národa, a naplnění těchto hranic určitým obsahem, se kterým by se mohli všichni obyvatelé identifikovat.⁶³

2.2 *Identita a geografický prostor*

Otázka teritoriálního uspořádání je v ruském kontextu mimořádně obtížná, protože Rusko částečně postrádá přirozené hranice. Jelcin akceptoval novou ruskou hranici shodnou s administrativním rozdělením bývalého Sovětského svazu, které probíhalo v zásadě podle etnického klíče a bez jakékoli historické souvislosti, protože chtěl zajistit rozpuštění Sovětského svazu mírovou cestou. Ne všichni ruští politici ale byli podobně smířliví, a proto jsou/byly slyšet hlasy, které požadovaly nápravu.

O obnovu sovětského impéria usilovali napříč politickým spektrem konzervativní nacionalisté, radikální komunisté a zástupci tzv. Eurasijců, tedy těch, kteří věřili, že Rusko se má distancovat od Západu, protože zastupuje jedinečnou civilizaci v euroasijském politickém prostoru, v němž může ovládat i neruské národy, protože nad nimi má vojenskou převahu.⁶⁴ Poněkud méně ambiciózní byli zastánci jednoty východních Slovanů, neboli připojení Ukrajiny (Malá Rus) a Běloruska (Bílá Rus) k ruskému státu (Velká Rus). Argumentovali společnými lingvistickými a kulturními dějinami a společným osudem – mnoho Rusů se odmítalo smířit s tím, že jejich státnost byla založena v Kyjevě, který je dnes hlavním městem jiného nezávislého státu. Třetí variantu, jež měla modifikovat nové státní hranice, představovalo sloučení všech rusky mluvících (русскоязычных), tedy východních Slovanů i diaspory, která na začátku 90. let čítala až 30 milionů lidí, přičemž tato možnost naopak připouštěla odtržení

---

⁶³ BROWN, Archie (ed.) (2001). *Contemporary Russian politics: A reader*. Oxford: Oxford University Press, s. 347.

⁶⁴ SAKWA, R. (2004). *Russian politics and society*, s. 211 a 378.

Eurasijci se inspirovali Dostojevského citátem: „V Evropě jsme příživníci a otroci, ale v Asii kráčíme jako páni.“

neruských – a zejména muslimských – celků.⁶⁵ Tyto ideje však neměly reálnou podporu obyvatelstva, které sice bylo nostalgické, ale jakékoli možnosti znovusjednocení odmítalo.⁶⁶ Slovy Vladimira Putina: „Ten, kdo nelituje rozpadu Sovětského svazu, nemá srdce, ten, kdo ho chce oživit v jeho předchozích hranicích, nemá hlavu.“⁶⁷

Dnes je zřejmé, že historický revizionismus nemá místo na pořadu dne, i tak ale našly tyto vize uplatnění v ruské zahraniční politice. Svazovou spoluprací (a kontrolu) se Rusové snažili oživovat v rámci Společenství nezávislých států (SNS), tendence vedoucí k integraci s východoslovanskými sousedy posílil podpis svazové smlouvy s Běloruskem v roce 1997, byť zůstala jen na papíře, a konečně ochranou ruské diaspory v nástupnických státech bývalého SSSR (v tzv. blízkém zahraničí z ruského pohledu⁶⁸) se zastíraly ruské intervence do jejich politického rozhodování. Nově schválená ruská vojenská doktrína z roku 2010 dokonce explicitně stanovuje, že „Ruská federace považuje za oprávněné použít ozbrojené síly a další jednotky aby (...) zajistila ochranu svých občanů nacházejících se mimo hranice Ruské federace (III. 20).“⁶⁹

2.3 Hledání sjednocující idey

Pokud se ruským úřadům podařilo i s přihlédnutím ke konfliktu v Čečensku zafixovat hranice, nalézt jednotící myšlenku pro zhruba 140 milionů ruských občanů se zdálo ještě komplikovanější. Ústavou je dáno, že „žádná ideologie nemůže být ustavena coby státní nebo povinná (I. 13. 2).“⁷⁰

---

⁶⁵ TOLZ, Vera (2001). Values and the construction of a national identity. In WHITE, Stephen; PRAVDA, Alex; GITELMAN, Zvi (eds.). *Developments in Russian politics 5*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 273-276.

⁶⁶ TOLZ, Vera (1998). Conflicting ‘homeland myths’ and nation-state building in Postcommunist Russia. *Slavic Review*. Vol. 57, č. 2, s. 268.

⁶⁷ SAKWA, Richard (2008). *Putin: Russia's choice*. London: Routledge, s. 225. Cit.

Комсомольская правда, 11. 02. 2000.

⁶⁸ Jako blízké zahraničí označují ruští politici oblast bývalých svazových republik. Ze západního prizmatu se jedná o politicky zabarvený termín.

⁶⁹ *The Military Doctrine of the Russian Federation [Vojenská doktrína Ruské federace]*, [online]. 05. 02. 2010 [cit. 30. 10. 2010]. Dostupný z WWW <http://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf>.

⁷⁰ *Конституция Российской Федерации*.

Postkomunistická společnost se však musela nejdříve vyrovnat s ideologickými aspekty své minulosti.

Tím prvním bylo dědictví Byzantské říše, z něhož dodnes přežívá nejen náboženský ritus, ale také vzorce chování a tradice omezené demokracie.⁷¹ Druhým pak zpřetrhané vazby na carskou Romanovskou říši, jejímž konstitutivním prvkem bylo v 19. století spojení pravoslavného náboženství, autokratické vlády a ruského nacionalismu. Mnozí se na toto krédo odvolávali jako na základ ruské morálky, která byla vykořeněna bolševickým dějinným zvratem.⁷²

Ruský národ se plně rozvinul v 19. století, nikdy však nebyl výlučně etnický (ve smyslu rozdělení národů na západní občanské a východní etnicko-jazykové⁷³). V carském impériu se mísily složky občanského i etnického národa – etnická identita nemohla být určující kvůli koexistenci mnoha odlišných etnických skupin a pronikání některých z nich mezi ruské elity (zejména Němců, ať již z Německa nebo Pobaltí). Naopak občanská identita, do jisté míry daná hranicemi rozsáhlé říše, nemohla být vytvořena, protože stát neprodělal modernizaci, z níž by vzešly politické instituce, ke kterým by byli lidé loajální. Oddanost k carské rodině za politickou lojalitu nepovažují, protože lidé si zpravidla osobu cara nespojovali s praktickou politikou.⁷⁴

Třetím hlediskem, které je třeba brát v potaz, je marxisticko-leninská minulost. Sovětský svaz pěstoval ve svých občanech třídní příslušnost, nikoli národní. Rusové, jako zástupci jedné ze sovětských národností, doplatili na tuto politiku – zdá se – nejvíce, protože se zcela ztotožnili s doktrínou jednotného

---

⁷¹ SAKWA, Richard (2010). Politics in Russia. In WHITE, Stephen; SAKWA, Richard; HALE, Henry E. (eds.). *Developments in Russian politics* 7. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 7.

⁷² DANKS, Catherine J. (2001). *Russian politics and society: An introduction*. Harlow: Longman, s. 75.

⁷³ V západní Evropě 'the nation' či 'la nation' vypovídal o národě, který tvořil stát. Jeho členy byli všichni lidé, kteří žili v jeho hranicích a přijali svrchovanost státních institucí bez ohledu na svůj původ. Hovoříme tak o národě politicko-občanském. Oproti tomu v mnohonárodnostních říších středovýchodní Evropy die Nation (das Volk) nebo народ odkazoval spíše ke sdílené kultuře, jazyku a historii. Tento druh národa bývá označován jako etnický. Ačkoli tato diferenciací je příkladem ideálních typů a ukazuje se, že i v občanských národech hraje hlavní roli jazyková asimilace a etnická pouta přetrvávají, stále funkčně vysvětluje odlišné způsoby budování národů v moderní Evropě.

⁷⁴ TOLZ, V. (2001). Values and the construction of a national identity, s. 271.

sovětského národa a SSSR považovali za ruský stát a svou vlast, aniž by se nezávisle snažili rozvíjet svébytnou ruskou identitu. Celkově lze říci, že ruská národní identita byla na konci 80. let slabá: přestože jedním z hnacích motivů rozpadu sovětského bloku byl růst nacionalismu a touha po sebeurčení v rámci národních států, RSFSR se to téměř netýkalo.

Z výše uvedeného vyplývá, že v roce 1992 bylo hledání ruské národní identity téměř v začátcích. Preambule ústavy začíná slovy: „Мы, многонациональный народ Русской Федерации, объединенный общим судьбой на нашей земле“,⁷⁵ což vyjadřuje úsilí o zformování občanského národa, jehož občané se řídí literou ústavy, nehledě na kulturní, jazykové nebo etnické vazby. Podobně ještě sovětský zákon o občanství z listopadu 1991 definoval ruského občana podle působnosti státní hranice.⁷⁶ Podstatným faktorem ale zůstává, že v Rusku takzvaný občanský národ není založen na identifikaci s politickým zřízením, ale s územím ruského státu.⁷⁷ Snaha o zformování občanského národa je patrná i z jazykového odlišení: Ruská federace se rusky řekne „Российская Федерация“, ruský občan je „россиянин“, zatímco etnickou ruskou národností vyjadřuje slovo „русский“. Úzkostlivé dbání na jazykovou korektnost při všech oficiálních příležitostech však ještě neznamená, že občanský národ má v Rusku zastánce a jako takový skutečně existuje, přestože z hlediska budoucnosti se jedná o nejživotaschopnější koncepci. Tím spíše, že identita značné části ruských občanů se nekonstituuje primárně vzhledem ke státu, ale k jejich regionům.⁷⁸

Během 90. let ruská vláda usilovala o nalezení jednotícího elementu, který by nově ustavený občanský národ stmelil a zkonsolidoval. Prezident Jelcin dokonce oficiálně vyhlásil veřejnou soutěž za účelem najít novou ruskou národní ideu, dříve hovořící o tom, že Rusko je „jedinečná civilizace s vlastními

---

⁷⁵ Конституция Российской Федерации.

⁷⁶ TOLZ, Vera (2001). Politicians' conceptions of the Russian nation. In BROWN, Archie (ed.). *Contemporary Russian politics: A reader*. Oxford: Oxford University Press, s. 355-356.

⁷⁷ SOLOVEI, V. D. (2008). The revolution of Russian identity: Russia for the Russians? *Russian Social Science Review*. Vol. 49, č. 4, s. 73.

⁷⁸ Ruská federace se administrativně dělí na 83 rovnocenných subjektů: etnické republiky (21), oblasti (46), kraje (9), autonomní okruhy (4), autonomní oblast (1) a federální města (Moskva a Sankt Petěrburg). Putin zavedl dále federální okruhy (7), jejichž součástí jsou uvedené subjekty, požívající různou míru autonomie v závislosti na centru.

kulturními a historickými tradicemi, které je odlišují od Západu“.⁷⁹ Tento proces nebyl pro ruské dějiny ničím neznámým. V 19. století se o smysl ruských dějin přeli zapadníci a slavjanofilové, když zapadníci vyznávali liberální evropské myšlení, kdežto slavjanofilové vyzdvihovali tradiční atributy ruského režimu jako pravoslaví nebo samoděržaví.

2.3.1 Spojení hledání národní identity s pravoslavnou církví

Jelcin brzy pochopil, že ideologickým spojencem státu v procesu hledání postkomunistické národní identity se může stát instituce ruské pravoslavné církve. Církevní představitelé i politiky totiž spojovaly stejné cíle – stmelit národ, vrátit mu pocit hrdosti a výjimečnosti, podtrhnout důležitost morálky ve společnosti. Církev toto spojenectví vítala, spolupráce patriarchátu s exekutivní mocí nebyla v minulosti nijak neobvyklá, jak bude dále patrné, a patriarchát se domníval, že pod státní patronací bude snáze dosahovat svých programových cílů. Z pohledu státní moci se zdá, že to jsou „ekonomické, sociální a politické podmínky, které pravidelně motivují (...) instituce k vy/používání náboženských identit, aby dosáhly politických cílů.“⁸⁰ Jinými slovy, stát se mohl na církev spoléhat jako na jistý druh polovládní organizace, která svou podporou přispívala k prosazování vládní vnitřní i zahraniční politiky.

Prezident ze své pozice začal zdůrazňovat náboženský základ ruské národní tradice, uvědomoval si potřebu návratu k – jeho slovy – „ruskému duchovnímu dědictví“, k posílení tzv. pravoslavné ruské duše, zašlapané sovětským systémem.⁸¹ Zejména během volební kampaně před druhými prezidentskými volbami v roce 1996 Boris Jelcin usiloval o to napravit svůj mezi Rusy negativně vnímaný obraz podporovatele západních myšlenek liberální demokracie a tržní ekonomiky a vehementně zdůrazňoval tradiční roli pravoslavné církve v ruské společnosti. Církev totiž ve své podstatě tvořila protiklad vůči západním importům, zejména kultuře konzumu, které měly

---

⁷⁹ DANKS, C. J. (2001). *Cit. d.*, s. 75. Uvedený citát je mým vlastním překladem.

⁸⁰ EVANS, A. (2002). *Forced miracles: The ROC and postsoviet international relations*, s. 34.

⁸¹ SAKWA, R. (2004). *Russian politics and society*, s. 352.

způsobit krizi ruské společnosti v 90. letech, a vystupovala jako odpůrce globalizovaného světa vůbec.⁸²

Po rezignaci slabého Jelcina k 31. prosinci 1999 se k moci jako prozatímní prezident dostal dosavadní premiér Vladimir Putin. Slavnostního předávání funkce v Kremlu se zúčastnil i patriarcha Alexij II., nikoli náhodou, vždyť Putinovi žehnal už při nástupu do funkce ministerského předsedy.⁸³ Zvat na předvolební mítinky kněží, fotit se s nimi, a tak doufat v příliv voličských hlasů se během 90. let stalo běžnou praxí ruské politiky. V tomto směru nebyla Putinova veřejně prezentovaná příslušnost k ROC, kterou zdědil – ač aktivní agent KGB – po své hluboce věřící matce, ničím novým. Co však komentátory fascinovalo, byla nenásilnost a přirozenost, s jakou se náboženských obřadů účastnil, tak kontrastní s rozpačitým chováním první generace postkomunistických politiků, kteří se většinou při obřadech nekřížovali a pro něž se tak vžilo označení „držitelé svíček“, protože to bylo to jediné, co na bohoslužbě dělali.

Putinův vřelý vztah k církvi byl jistě také ovlivněn samotnou osobou patriarchy Alexije II., s nímž měl nadstandardní vztahy. Média dokumentovala četné návštěvy nového prezidenta v patriarchově sídle, Alexij II. také často vyzýval věřící k modlitbě za Vladimira Vladimiroviče. Ne náhodou po Putinově nástupu do funkce ochladly patriarchovy do té doby dobré vztahy s moskevským starostou Jurijem Lužkovem, de facto realizátorem znovuvybudování katedrály Krista Spasitele (viz dále), avšak Putinovým protivníkem.⁸⁴

Nový ruský prezident nezastíral, že si od ruské pravoslavné církve slibuje pomoc při řešení společenských problémů Ruska, které převzal. Již při příležitosti oslav pravoslavných Vánoc v lednu 2000 konstatoval: „Pravoslaví tradičně hrálo zvláštní roli v ruské historii. Tvořilo nejen mravní zásady každého věřícího, ale i neochvějnou duchovní podstatu celého národa a státu. Založeno na ideálu lásky

---

⁸² BACON, Edwin (2000). Religion and politics in Russia. In BOWKER, Mike; ROSS, Cameron (eds.). *Russia after the cold war*. Harlow: Longman, s. 191.

⁸³ ZOLOTOV, Andrei (2000). As Russians prepare to elect new president, Russian president shows interest in religion. *Ecumenical News International* [online]. 19. 01. 2000 [cit. 22. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0001b.html#14>>.

⁸⁴ SOLDATOV, Alexander (2000). Sovereign parishioner. *Московские Новости* [online]. 18. 01. 2000 [cit. 22. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0001c.html#19>>.

k bližnímu svému a na příkázáních dobra, milosrdenství a spravedlnosti pravoslavní velkou měrou určilo ráz ruské civilizace. (...) Transcendentální hodnoty křesťanství, formulované před dvěma tisíci let, dodnes neztratily svůj hluboký význam. Pevně věřím, že dnes, kdy vstupujeme do třetího milénia, jeho [křesťanské] ideály umožní posílit vzájemné porozumění a shodu v naší společnosti a přispějí k duchovní a mravní obnově vlasti [otčiny].⁸⁵

2.3.2 Státní patriotismus

Putin se však ve své snaze uzdravit národ nespolehal výlučně na Moskevský patriarchát. Sám inicioval politiku tzv. státního patriotismu.⁸⁶ Koncept patriotismu coby „pocitu hrdosti na zemi, její dějiny a úspěchy a úsilí vytvořit zemi lepší, bohatší, silnější a šťastnější“⁸⁷ měl posílit národní identitu navrácením sebeúcty a vyrovnáním se se sovětskou minulostí, kterou Putin zdaleka neodmítl tak kategoricky jako jeho předchůdce Jelcin. Putin se několikrát neubráníl nostalgii po starých časech, ale zároveň se striktně držel svého pragmatismu, který mu nedovoľoval více než rétorická cvičení.

Nejzjevnější ukázkou Putinovy politiky představoval návrat k melodii sovětské hymny. Jelcinův režim vyměnil veškeré sovětské státní symboly,⁸⁸ a tak se novou státní hymnou stala *Vlastenecká píseň* Michaila Glinky, která ovšem neměla text a tudíž se mezi lidmi neujala. Proto se Putin už v roce 2000 vrátil ke staré sovětské hudbě Alexandra Alexandrova, jen nechal předělat text spolehlivým autorem dvou předchozích (1943 a 1977), Sergejem Michalkovem. Nová slova vyjadřují otevřené sepětí ruského státu a patriotismu s pravoslavným náboženstvím v Putinově Rusku aneb jak prohlásil patriarcha Alexij II.: „dokud existuje Rusko, víra a patriotismus jsou sjednoceny pod pravoslavným

---

⁸⁵ PUTIN, Vladimir. *Vánoční přání*, Moskva, 06. 01. 2000. Převzato z Putin hopes Orthodox Christianity will strengthen Russia. *Interfax* [online], 07. 01. 2000 [cit. 22. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0001a.html#07>>.

⁸⁶ TOLZ, V. (2001). *Politicians' conceptions of the Russian nation*, s. 359.

⁸⁷ SAKWA, R. (2008). *Putin: Russia's choice*, s. 216.

⁸⁸ Jelcin se vrátil k symbolům carského státu: státnímu znaku (dvouhlavý orel, nad ním tři koruny symbolizující tři chanáty připojené za Ivana Hrozného ozdobené pravoslavnými kříži) a carské vlajce (bílo-modro-červená trikolora).

praporem“.⁸⁹ Už v prvním verši se zpívá „Rusko, naše svatá vlast“, ve druhé sloce se potom oslavuje Bohem chráněná rodná země. Je rovněž pozoruhodné, že v hymně není ani zmínka o Ruské federaci, pouze o Rusku.⁹⁰ Zahraniční komentátoři popsali uvedení hymny trefně: „Bůh dovršil minulou noc významné vítězství nad dinosaurem komunismu, když byla nová ruská národní hymna, dokončená se slovy, zahrána poprvé od pádu Sovětského svazu v národní televizi.“⁹²

Kritici sice argumentovali, že propaganda nebyla všelékem, ale ukázalo se, že národní symboly a hesla mohou pomoci spojit rozdělenou společnost a obnovit sdílenou národní identitu. Mnozí Rusové reagovali na divoká 90. léta uzavřením se v kruhu rodiny a přátel (tzv. ‚kitchen table groups‘), nemůže však být s podivem, že spousta lidí se alespoň symbolicky obrátilo k pravoslavnému náboženství.⁹³ „Ve skutečnosti je (...) pro miliony etnických Rusů a pro převážnou většinu lidí žijících v Ruské federaci znovuoobjevení tradičních náboženských zvyklostí jejich předků jediný způsob, jak se mohou identifikovat s jejich rustvím. V dnešní době nabízí alespoň částečné obnovení někdejšího vlivu pravoslavné církve na náš způsob života šanci, jak zformovat nové ruské národní vědomí a oživit svého druhu ruskou identitu.“⁹⁴

O tom, na čem se náboženské probuzení zakládá, jak ROC formuje ruskou národní identitu, jaký má ve společnosti ohlas a jaké jsou doprovodné efekty viditelné v politice, budou pojednávat další dvě kapitoly této práce.

---

⁸⁹ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 241.

⁹⁰ *Государственный гимн Российской Федерации [Státní hymna Ruské federace]*, [online]. 2000 [cit. 28. 11. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.du.edu/ahss/schools/langlit/programs/russian/resources/anthtxt.html>>.

⁹¹ ROMANCOV, Michael (2004). Rusko: svaté, milované, široké. *Přítomnost*. Vol. 0, č. 3, s. 26.

⁹² WHITTELL, Giles (2001). God ousts Stalin in Russia's revamped anthem. *The Times* (London) [online]. 01. 01. 2001 [cit. 29. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0101a.html#01>>.

⁹³ TWIGG, J. L. (2002), *cit. d.*, s. 158-161.

⁹⁴ DANKS, C. J. (2001). *Cit. d.*, s. 65. Převzato z MIGRANYAN, Andranik; TSIPKO, Alexander. Only together can a weak government, a weak church and a weak society can be strong. *Независимая газета*. 20. 08. 2001, s. 2.

3. Pravoslavná identita ruské společnosti

V této kapitole se práce bude snažit objasnit, jakou roli hraje ruská pravoslavná církev v ruské společnosti a jak ji společnost v postkomunistickém období vnímala, přičemž bude církev hodnotit jak z pohledu duchovní, tak společenské instituce.

3.1 Náboženské probuzení

Hraniční období mezi lety 1990 a 1992, kdy Sovětský svaz procházel turbulentními změnami vedoucími až ke vzniku patnácti plně suverénních nástupnických států, z nichž přímým právním pokračovatelem SSSR je Ruská federace ustavena k 1. lednu 1992, lze v náboženském kontextu charakterizovat jako období církevního probuzení. Vlivem patriarchova úsilí o vyvolání společenského zájmu o pravoslaví byl zapomenut státem diktovaný ateismus a lidé toužili v nové nejisté době redefinovat svou identitu v sepětí s náboženskou vírou. Již byla řeč o společenské krizi, která Rusko postihla. Kromě ní vidím jako zdůvodnění, proč se Rusové hromadně uchýlili právě k pravoslaví, hlavně tři faktory.

Zaprvé, úsilí navázat na carskou tradici, kdy bylo pravoslaví součástí každodenního života. Z historického přehledu, který jsem provedla (v první části této kapitoly), sice vyplývá, že postavení pravoslavné církve za cara bylo daleko ideálu, že církev nedokázala reagovat na aktuální dění a upadala do rostoucí závislosti na státním aparátu, což však v 90. letech (vědomě) zamlčovala. Moskevský patriarchát si dal záležet na vlastní zidealizované interpretaci dějin, v níž byly některé události jednoduše vynechány, zatímco další byly nadsazeny tak, aby odpovídaly zájmům církve na růstu její popularity mezi lidmi. ROC se bezprostředně po uvolnění režimu podílela na vytvoření řady mýtů, které posilovaly její roli coby zakladatelky a ochránkyně ruské státnosti, a také svatořečila nové světce (např. Dmitrije Donského), vybrané podle ‚zásluh‘ o stát, které fakticky nemohly být popřeny, protože se většinou udály v dobách, z nichž nepocházejí žádné věrohodné písemné záznamy.

Zadruhé, příklon k pravoslaví byl ovlivněn zavržením sovětské ideologie marxismu-leninismu a kultury obecně novými politickými elitami, které se aktivně hlásily k demokratickým, západním, principům.⁹⁵ Ideologické vakuum tak bylo přirozeně vyplněno náboženstvím. Lidé se také v prvotním nadšení z rozpadu SSSR chtěli kompletně distancovat od sovětské minulosti, odpoutat se od bezobsažnosti komunismu, a proto prostřednictvím náboženských praktik hledali v běžném životě duchovní obsah, spiritualitu (духовность), navzdory desítkám let vymytání víry. Pravoslavná církev vytvářela pro většinu Rusů mnohem důvěryhodnější systém víry, než nabízela demokracie a její ideály, které neměly v Rusku tradici ani hlubší kořeny. Demokratické zřízení bylo v Rusku zavedeno pouze proto, že po rozpadu SSSR se vůči totalitnímu režimu nenabízela jiná než demokratická alternativa.⁹⁶

Zařetí, ale v neposlední řadě, situaci klíčovým způsobem poznamenala změna etnického složení. Jakmile se Jelcin stal prezidentem RSFSR a bylo zřejmé, že Sovětský svaz se blíží k zániku, mohla pravoslavná církev operovat s etnicky podstatně homogennějším obyvatelstvem. Vždyť v 80. letech tvořili etničtí Rusové v SSSR jen 49,5 % obyvatel, zatímco po roce 1991 se jejich procentuální zastoupení v rámci nově vzniklé Ruské federace vyšplhalo na 81,5 %.⁹⁷ Platí-li známé přísloví ‚být Rusem znamená být pravoslavným‘, dopadaly tak mobilizační akce ROC na mnohem úrodnější půdu. Ostatně i samotný název ruské pravoslavné církve odkazuje v ruštině k etnickým Rusům (Русская Православная Церковь), církev očividně neměla zájem identifikovat se i s ostatními etnickými skupinami.

Při pohledu na výzkumy veřejného mínění z let 1990 – 92, zjistíme, že procento lidí, kteří se považují za ateisty, kleslo z 11 % (1990) na 8 % (1992), což představovalo vcelku fascinující číslo vzhledem k sedmdesátileté ateistické

---

⁹⁵ MÁŠA, Pavel (2009). Rusko po katastrofě století. *Mezinárodní politika*. Vol. 33, č. 11-12, s. 7.

⁹⁶ DAVIS, D. H. (2002). The ROC and the future of Russia, s. 657.

⁹⁷ BAAR, Vladimír (2002). *Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus*. Ostrava: Tilia, s. 114.

ROMANCOV, M. (2004). Rusko: svaté, milované, široké, s. 24.

propagandě kladoucí důraz na materialistický pohled na svět.⁹⁸ Výzkumy z období počátku Gorbačovovy vlády naznačovaly, že jen jeden člověk ze čtyř věří v Boha, a proto se zdá, že na počátku 90. let se také více lidí přestalo bát přiznat svou víru a kvantitativní výzkumy je možno považovat za věrohodnější.⁹⁹ Důležitost náboženství ve svém životě přiznalo 41 % (1992), přičemž o dva roky dříve jen 28 % respondentů. Dále v roce 1990 indikovalo 29 % dotazovaných, že věří v Boha, kdežto v roce 1992 to bylo již 40 %. Z komparativního srovnání (viz dále) vyplynulo, že rok 1992 se zapsal jako vrchol náboženského probuzení zejména ve velkých městech, v regionech náboženský boom pokračoval ještě několik dalších let. Nejvyšší procento nábožensky orientovaných lidí se objevovalo mezi mladými – mezi 16. a 25. rokem, a mezi lidmi staršími 45 let, více mezi ženami než muži. Z hlediska sociálního zařazení k víře se hlásících Rusů se jednalo zejména o městské intelektuály (učitelé, lékaři, umělci), kteří zároveň tvořili platformu pro podporu demokratizace země, ale i o venkovany (zejména typické staré ženy z venkova, v ruské tradici symbolizující lidovou moudrost a zbožnost, které se nevzdaly své víry ani pod komunistickým tlakem).¹⁰⁰

Již v říjnu 1990 Duma přijala a sovětský prezident podepsal liberální zákon *o svobodě svědomí a náboženských organizacích*, který zrušil předchozí sovětské zákonodárství týkající se církevních záležitostí a v podstatě znamenal zavedení náboženské svobody v SSSR. Toto směřování dále potvrdila ruská ústava z prosince 1993. Na tomto místě nebudu dále rozebírat dopady této legislativy, protože se jim hlouběji bude věnovat následující kapitola, chci však jen poznamenat, že podle sčítání lidu provedeného v roce 1991, kde 270 milionů obyvatel Sovětského svazu indikovalo také svou víru, se 23 % – tedy takřka čtvrtina populace – vyslovilo pro pravoslaví a 19 % pro islám.¹⁰¹ Ačkoli šlo ještě o celo-sovětský výzkum, vyplývalo z něj, že právě tyto dvě konfese mohly být v postkomunistickém Rusku považovány za vlivné, ostatní měly pouze marginální zastoupení.

---

⁹⁸ WALLACE, Daniel L. (2007). The children of perestroika: Two sociologists on religion and Russian society, 1991 – 2006. *Religion, State and Society*. Vol. 35, č. 2, s. 166.

⁹⁹ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 115.

¹⁰⁰ WALLACE, D. L. (2007). The children of perestroika, s. 167-168.

¹⁰¹ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 116.

3.2 *Ruská pravoslavná církev jako vlivná společensko-kulturní entita*

Ruský prezident Jelcin pochopil už po srpnovém puči, že pravoslavná církev pod vedením Alexije II. se stala jeho významným spojencem v definování nové postkomunistické národní identity. Ze sociologických výzkumů trvale vyplývá, že ROC se stala nejdůvěryhodnější veřejnou institucí v Rusku.¹⁰²

Ve výzkumu prováděném v roce 1998 církvi věřilo 52 % dotazovaných (výzkum se nedotazoval na důvěryhodnost prezidenta, ale ostatní ruské veřejné orgány kromě armády zůstaly daleko v závěsu – armáda 46 %, policie 19 %, parlament 15 %, vláda 11 %, politické strany 7 %).¹⁰³ Další výzkumy byly prováděny v roce 2002. Nabízí se zde zajímavé srovnání: podle Ruského centra pro výzkum veřejného mínění (Всероссийский центр изучения общественного мнения, ВЦИОМ) církvi v tomto roce věřilo 62 % respondentů, ale ruskému prezidentovi 81 %. Ostatní instituce, u nichž jsou známa data, podstatně zlepšily svou kredibilitu (armáda posílila na 52 %, vláda na 50 %, ale policie jen 23 %).¹⁰⁴ Podle výzkumu helsinské Akademie věd (Suomalainen Tiedeakatemia, Finnish Academy of Science and Letters) ROC ‚věří naprosto‘ 23 % a ‚věří‘ 46 % obyvatel. Data vzhledem k prezidentovi nebyla známa, vláda však byla hodnocena hůře než podle ruského výzkumu (‚věří naprosto‘ 2 % a ‚věří 23 %); armádu (‚věří naprosto‘ 9 % a ‚věří‘ 43 %) a policii (‚věří naprosto‘ 3 % a ‚věří‘ 25 %) hodnotili dotazovaní podobně.¹⁰⁵ Podle autorů finského výzkumu se jen málo Rusů dostalo do přímého kontaktu s ROC jako institucí, avšak její důvěryhodnost pramení z naladění společnosti na takříkajíc pravoslavnou vlnu, která není definována vírou ale spíše kulturní příslušností k pravoslaví.

Tím se dostávám ke klíčové otázce, totiž co vlastně znamenala v ruské společnosti pravoslavná identita. Výše uvedený finský výzkum hovořil zdánlivě jasně. Ve třech reprezentativních celonárodních průzkumech byla kladena otázka,

¹⁰² BACON, E. (2000). *Religion and politics in Russia*, s. 188.

¹⁰³ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 118.

¹⁰⁴ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 118.

¹⁰⁵ KÄÄRIÄINEN, Kimmo; FURMAN, Dmitrii (2002). Orthodoxy as a component of Russian identity. *East-West Church and Ministry Report* [online]. Vol. 10, č. 1, s. 12-13 [cit. 01. 11. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.eastwestreport.org/articles/ew10109.html>>.

zda se dotazovaní považují za příslušníky určitého náboženského vyznání. ‚Ano‘ odpovědělo 34 % (1991), 43 % (1993) a 36 % (1996). Když měli respondenti vyznání specifikovat, většina volila pravoslaví: 80 % (1991), 91 % (1993 a 1996). Dále se vědci ptali, zda se dotazovaní považují za věřící. ‚Ano‘ odpovědělo jen 23 % (1991), 32 % (1993) a 34 % (1996). Z výzkumu z roku 1999 se zjistilo, že 82 % ruské populace se považovalo za pravoslavné, ale jen 42 % za věřící. Avšak z respondentů považujících se za nevěřící nebo ateisty se polovina, resp. 42 % nazvala pravoslavnými!¹⁰⁶ Podle jiného výzkumu z roku 2002 zůstala tendence stejná: z 88 % respondentů, kteří se identifikovali s některou náboženskou konfesí, vyjádřilo 86 % svou příslušnost k pravoslaví. Nicméně, z těchto 86 % se jen 44 % považovalo za nábožensky věřící. Pouze 7 % obyvatel¹⁰⁷ chodilo na bohoslužby nejméně jednou do měsíce, z nichž se polovina (48 %) nemodlila nikde jinde než v kostele.¹⁰⁸ Navíc je třeba zmínit, že být pravoslavným věřícím v praxi znamenalo účastnit se jednorázových obřadů, jako jsou křtiny, svatby nebo pohřby, případně slavit náboženské svátky, především Vánoce a Velikonoce.¹⁰⁹

Uvedené statistiky tak dokládaly paradoxní situaci, s níž se v Rusku setkáváme. To, že se občan cítil jako příslušník pravoslavné církve, ještě nutně neznamenovalo, že pravoslavnou víru opravdu vyznával a praktikoval. Někteří tento rozpor definovali na jedné straně ‚pravidelnými účastníky‘ (regular attenders) bohoslužeb a na straně druhé ‚sebe-identifikujícími se věřícími‘ (self-identified believers), přičemž ve druhém případě se jednalo spíše o občansko-kulturní identitu/příslušnost k od narození dané křesťansko-pravoslavné identitě, přímo související s etnickým rustvím („velký ruský národ“) a pravoslavnou národní tradicí.¹¹⁰ Korelace mezi etnickým původem (Rus) a náboženským vyznáním (pravoslavný) toto tvrzení dokládala.¹¹¹ Jednodušší vysvětlení spočívalo v rozdělení na ‚pasivní‘ věřící, kteří považovali církev za kulturní instituci,

---

¹⁰⁶ KÄÄRIÄINEN, K.; FURMAN, D. (2002). Orthodoxy as a component of Russian identity.

¹⁰⁷ Některé výzkumy hovoří o 8 %, obecně 5 – 8% tedy cca 7 až 11 milionů obyvatel Ruské federace.

¹⁰⁸ WALLACE, D. L. (2007). The children of perestroika, s. 174.

¹⁰⁹ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 129.

¹¹⁰ BACON, E. (2000). Religion and politics in Russia, s. 187.

¹¹¹ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 126-127.

zatímco ti „aktivní“ hledali spíše její duchovní funkci.¹¹² Autoři finského výzkumu uzavřeli svou studii konstatováním, že pravoslavná národní identita nahradila po rozpadu SSSR tu sovětskou. „Pravoslaví přišlo na pomoc, ne tolik jako náboženství, ale jako symbol ruské originality a duchovní hodnoty, jako něco, co může být s hrdostí kladeno vůči ostatním. V důsledku toho není koncept „pravoslaví“ v novodobém Rusku konceptem „věřícího“, což naprosto odporuje jakékoli „normální“ logice.“¹¹³

Ukázalo se tedy, že, navzdory tomu, že se ruský stát zaštiťuje pravoslavným a sama pravoslavná církev se považuje za konstitutivní složku společnosti, pouze 7 % Rusů praktikuje pravoslavnou víru. Z toho vyplývá, že opravdu významným společenským faktorem, který může mít (a má) vliv na politické rozhodování obyvatel nebo na postoj vůči Západu apod., je deklarovaná příslušnost valné většiny Rusů k pravoslavnému náboženství. Proto musíme pečlivě rozlišovat, zda o ROC uvažujeme jako o duchovním tělese tvořeném přesvědčenými věřícími, nebo jako o sociální instituci.¹¹⁴ Analýze, proč pravoslavná církev jako náboženská entita selhává v přilákání věřících, ale přitom je schopna prosazovat své zájmy na celospolečenské úrovni, bude věnována tato část práce. Jako otázka vyvstává, zda zůstane do budoucna koncept pravoslavné Rusi životaschopný, pokud bude vliv ROC jako doposud závislý na státním aparátu a jeho podpoře.

3.3 Ruská pravoslavná církev jako stagnující duchovní instituce

Příčiny, proč ROC není atraktivní pro věřící, mohou být následující. Jednak se v důsledku náboženské liberalizace z roku 1990 vyrojily různé do té doby zakázané odnože křesťanství, které si našly své příznivce – nejednalo se pouze o katolictví, ale hlavně o množství různých protestantských církví. Podle odhadů mohly mít tato církevní sdružení v Rusku až 3 miliony členů.¹¹⁵

---

¹¹² DAVIS, D. H. (2002). The ROC and the future of Russia, s. 660.

¹¹³ KÄÄRIÄINEN, K.; FURMAN, D. (2002). Orthodoxy as a component of Russian identity. Uvozovky v původním textu.

¹¹⁴ TREPANIER, Lee (2002). Nationalism and religion in Russian civil society: An inquiry into 1997 law “On freedom of conscience”. In MARSH, Christopher; GVOSDEV, Nikolas K. (eds.). *Civil society and the search for justice in Russia*. Lanham, Md; Lexington Books, s. 68.

¹¹⁵ BACON, E. (2000). Religion and politics in Russia, s. 188.

Dále je třeba zdůraznit, že pravoslavná církev neprodělala v 90. letech žádnou reformu, a to hned v několika směrech. Udržela si vysoce centralizovanou strukturu, která nezohledňuje lokální diference. V jednotlivých ruských regionech se náboženská situace dosti odlišuje, značný podíl věřících hlásí tradičně jižní oblast evropské části Ruska a centrální region, ale pravoslavná církev má velmi omezenou působnost na Sibiři, Dálném Východě nebo Urale.¹¹⁶ Role regionálních náboženských identit bývá podceňována, ale některé části federace si zakládaly na nepodřízenosti centru a na autonomii svých farností, což Moskevský patriarchát potlačoval. S tím souvisí i zastaralost hierarchické struktury církve, která zůstala neměnná od sovětských dob. Nadto se církev vnitřně dělí na tzv. černé a bílé duchovenstvo, přičemž bílé – farní – je podstatně liberálnější, zatímco černé – klášterní – proslulo svým tradicionalismem.¹¹⁷ Avšak ve valné většině případů právě kláštery přispěly na počátku 90. let k náboženskému probuzení v mnohých ruských regionech.

Přirozeně církvi nepomohl ani způsob (ne)vyrovnání se s komunistickým obdobím a v důsledku toho to, že kněží – aktivní kolaboranti – mají stejnou pozici jako ti ostatní nespolupracující. ROC sice musela uznat svá pochybení při kanonickém sjednocení s emigrantskými církvemi (viz dále), ale v zásadě platilo heslo patriarchy Alexije II.: hlavně zapomenout. Patriarchát – stejně jako ruský stát – neměl zájem kriticky přehodnotit svou minulost.¹¹⁸

Podle některých církev také selhala v přiblížení svého učení běžným věřícím, kteří se mohli cítit odrazeni jistou uzavřeností církve vůči těm, kteří neznali pravoslavnou teologii.¹¹⁹ S touto výtkou souvisí i fakt, že ROC bývá kritizována, že se dobrovolně izolovala, jelikož věnovala mnohem více energie na boj proti ostatním konfesím (zejména těm křesťanským) a sektám, které se

---

¹¹⁶ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 127.

¹¹⁷ WALLACE, D. L. (2007). The children of perestroika, s. 177.

¹¹⁸ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 204-205.

¹¹⁹ SCHMEMANN, Serge (2009). Soul of Russia. *National Geographic* [online]. Vol 215, č. 4, s. 4 [cit. 28. 01. 2010]. Dostupný z WWW

<<http://ngm.nationalgeographic.com/2009/04/orthodox/schmemann-text/1>>.

pokouší politicky marginalizovat, namísto toho, aby se více snažila o zaujetí ekumenického postoje.¹²⁰

Jako poslední důvod, proč se ROC nedaří v její duchovní misi, zmíním v nedávných letech rostoucí význam islámu na náboženské mapě Ruska. S demografickým poklesem etnicky ruského obyvatelstva ostře kontrastuje kladný přirozený přírůstek ruských muslimů, navíc vezmeme-li v úvahu imigraci, která probíhá ve valné většině ze středoasijských republik (příp. Číny), tak přistěhovalci bývají většinou také muslimského vyznání.¹²¹ Přesný počet muslimů v Rusku není znám, odhaduje se na 10 – 15 %, tedy cca 14 – 20 milionů obyvatel, ale setkáváme se se stejným problémem jako při klasifikaci pravoslavných věřících: ‚muslim‘ totiž mohl ve výzkumech korespondovat jak s etnickým původem, tak s vyznáním. Jisté však je, že prognózy uvádí, že počet ruského muslimského obyvatelstva se bude dále zvyšovat. Regionálně se muslimové koncentrují hlavně na severním Kavkazu a jižním Uralu, v Povolží, v západní části Sibiře a čím dál více také v Moskvě.¹²²

Při analýze ruské pravoslavné církve je také nutno uvést, že ona sama není jednolítým celkem, protože se v ní střetávají různé teologické proudy, které lze rozdělit do tří základních skupin. Zaprvé se jedná o současnou oficiální církev, tedy vysoce postavené představitele Moskevského patriarchátu (včetně nového patriarchy Kyrilla), kteří bývají považováni za umírněné konzervativce, kritizující západní ideály, zejména sekularizaci. V rámci ROC dbají na výsadní roli sociální etiky. Zadruhé funguje moderní a laicky orientovaná skupina, založená na myšlenkách zesnulého otce Alexandra Mena, která klade důraz na dialog se sekulárními institucemi a především na šíření víry mezi prostými lidmi v regionech. Zatřetí existují tradicionalisté, vycházející z carského monarchismu, mnohdy koketující s nacionalismem až xenofobními náhledy na svět. Jejich vůdčí osobností byl již zemřelý petěrburský metropolita Ioann.¹²³

---

¹²⁰ CORLEY, Felix (2000). Unsuccessful Orthodoxy in Russian Heartlands. *Religion, State and Society*. Vol. 28, č. 1, s. 51.

¹²¹ SOLOVEI, V. D. (2008). The revolution of Russian identity, s. 57.

¹²² KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 123.

¹²³ AROLA, Pauliina; SAARINEN, Risto (2002). In Search of *Sobornost* and "New Symphony": The Social Doctrine of the ROC. *The Ecumenical Review*. Vol. 54, č. 1, s. 131-132.

3.3.1 Základy sociálního konceptu ROC

Církev se pokusila zareagovat na výtky ohledně její neschopnosti přizpůsobit se výzvám moderní doby dokumentem *Základy sociálního konceptu Ruské pravoslavné církve* ze srpna 2000,¹²⁴ který byl široce chápán jako první vyjádření pravoslavné církve k modernismu a postmoderním otázkám, včetně globalizace. Teologicky dokument navazoval na *Velký katechismus* vydaný už v roce 1823, ale spíše než k teologickým otázkám se vyjadřoval k postavení ROC v současném světě, kultuře a společnosti.¹²⁵ Církev sama sebe popsala jako „božsko-lidský organismus“, v němž se božská podstata církve klasicky týká Boha a ta lidská pozemského světa (I. 2). Z textu lze vyčíst dva základní principy pravoslavné sociální doktríny: jednotu (соборность) – někdy překládaná také jako smířlivost, usmíření – a harmonii (симфония).

Jednota se vztahuje hlavně k soudržnosti církve před Bohem.¹²⁶ Církev však považuje sebe samu za součást tradiční kultury a národního dědictví, za jakýsi svorník mezi vírou a národní identitou, a proto musí k zachování své jednoty chránit tuto tradiční kolektivní identitu, národ, který propojuje jedince a společnost.¹²⁷ Není náhodou, že už druhá kapitola konceptu se věnuje vztahům církve a národa, protože jim církevní představitelé přikládali eminentní důležitost. V textu byl použit termín křesťanský patriotismus, podle něhož oba, národní stát i národní pravoslavná církev, představují jeden celek. Církev vyzvala lid, aby miloval svou pozemskou vlast a byl připraven ji chránit a bránit, stejně jako své „pokrevní bratry“ žijící po celém světě (II. 1-3).¹²⁸

Koncept harmonie, hovořící o vztahu církve a státu hned ve 3. kapitole, odkazuje k byzantské justiniánské tradici harmonického souladu a spolupráce mezi církví a státem. „Církev se svým posláním ‚spasit svět‘ je volána ke

---

¹²⁴ *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви* [Základy sociálního konceptu ruské pravoslavné církve] [online]. 2000 [cit. 28. 11. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.mospat.ru/ru/documents/social-concepts/>>.

¹²⁵ AGADJANIAN, Alexander (2003). Breakthrough to modernity, apologia for traditionalism: the Russian Orthodox view of society and culture in comparative perspective. *Religion, State and Society*. Vol. 31, č. 4, s. 327-328.

¹²⁶ AROLA, P.; SAARINEN, R. (2002). In Search of *Sobornost* and "New Symphony", s. 132.

¹²⁷ AGADJANIAN, A. (2003). Breakthrough to modernity, apologia for traditionalism, s. 337.

¹²⁸ AROLA, P.; SAARINEN, R. (2002). In Search of *Sobornost* and "New Symphony", s. 134.

spolupráci se státem (...) s nadějí obnovit zbožnost, mír a blahobyt jako podmínky vykoupení.“ (I. 4)¹²⁹ Vzájemné interakce mají být založeny na nevměšování, protože svých cílů dosahují obě instituce odlišným způsobem a nezávisle na sobě (církve vychází z náboženských a morálních zásad, kdežto stát je konstituován na základě sekulární ideologie a držbě materiální moci). Církev má být ke státu loajální, ale zároveň za každých okolností dostát svému poslání, i když se tak dostane do rozporu se státem;¹³⁰ dokument dokonce používá výraz občanská neposlušnost, která je akceptovatelná, pokud stát vyžaduje po pravoslavných křesťanech páchat hříšné činy (III. 5).¹³¹

Sociální koncept také kritizuje dva, prý západní importy, sekularizaci a globalizaci. Pravoslavná církev tvrdí, že stát nemá právo zautonomizovat se od Boha a jeho příkazů, že život v moderní sekularizované společnosti ještě automaticky neznamená, že náboženství má být vyloučeno z rozhodovacího procesu ve společnosti a politice (tj. že náboženství náleží pouze do soukromé sféry každého člověka), proto oddělení církve a státu není možné – přitom ale neplatí, že by se církev měla ztotožňovat s nějakou politickou doktrínou více než s jinou. Důrazně také odmítá účastnit se politiky prostřednictvím vlastních politických stran na křesťanském základě (III. 2 – 3, 7).

Církev také polemizuje s liberálním pojetím svobody, které podle ní mylně povoluje člověku chovat se podle vlastní libovůle, což ale ona odsuzuje, neboť jedinec vždy jedná ve vztahu k Bohu, církvi, rodině, národu, státu... (IV. 7).¹³² Dále koncept sice nepopírá jedinečnost každé lidské bytosti, ale zároveň kritizuje individualismus, poněvadž jedinec potřebuje v soudobém bezbožném světě najít ochranu, a proto církev usiluje o zachování kulturních a duchovních odlišností jednotlivých zemí a národů (XVI. 3.).¹³³ V této souvislosti stojí za pozornost, že dokument zmiňuje „prospěšnost a nezbytnost“ zavést volitelné kurzy křesťanské

---

¹²⁹ AGADJANIAN, A. (2003). Breakthrough to modernity, apologia for traditionalism, s. 329.

¹³⁰ Díky této formulaci byl dokument někdy chápán jako anulace *prohlášení loajality*.

¹³¹ AROLA, P.; SAARINEN, R. (2002). In Search of *Sobornost* and "New Symphony", s. 133 a 135.

¹³² AROLA, P.; SAARINEN, R. (2002). In Search of *Sobornost* and "New Symphony", s. 134, 137-138.

¹³³ AGADJANIAN, A. (2003). Breakthrough to modernity, s. 336-337.

víry na všech státních školách (XIV. 3.) – toto téma bude rozvedeno dále.¹³⁴ Co se moderních společenských témat týká, ROC odsuzuje potraty (pokud těhotenství neohrožuje matku), používání antikoncepce, eutanazii, klonování nebo homosexualitu jako „hříšné poškození Bohem stvořené lidské přirozenosti“ (XII. 9.).¹³⁵

Z výše nastíněného tak vyvstává, že sami představitelé církve – sociální koncept schválila rada biskupů ROC – nevnímají církev jako politický subjekt a nemají zájem se více podílet na světských záležitostech, které přenechávají státu. Jejich představa se promítá pouze v rámci ideálu harmonie, tedy omezené kooperace v určitých oblastech, problém však tkví v tom, že koncept harmonie může fungovat pouze, když, zaprvé, je hlava státu široce vnímána jako zástupce Boha na zemi, což ovšem v Rusku neplatí, prezidenta volí podle ústavy lid ve svobodných volbách,¹³⁶ a za druhé, když by ROC byla ustavena státní církví Ruské federace, což však není a ani zdaleka není jedinou církví v zemi, i když se to leckdy snaží předstírat.¹³⁷ Zůstává však faktem, že se církev snaží společnost přesvědčit, že „stát je tu od Boha a jak se ukazuje, tak vůdce, který stojí na vrcholu státní pyramidy a chodí do kostela, je tím, kdo přináší svému lidu radosti, požitky, blaha.“¹³⁸ Takový výklad a představy církve obecně však neodpovídají realitě 3. tisíciletí.

To ale pravoslavné církvi nebrání popisovat svou roli ve společnosti více než ambiciózně. Od tradičních církevních poslání jako udržování míru, zachovávání morálky, podpora rodiny, pastorační péče, charita a sociální práce a držba historického a kulturního dědictví církve, plynule přechází k záležitostem jako vyučování vlastenectví na školách, k péči o armádu a zejména k „dialogu s vládními orgány všech oborů a úrovní o záležitostech důležitých pro církev a společnost, včetně tvorby vhodných zákonů, vyhlášek/nařízení, pokynů a

¹³⁴ BASIL, John D. (2007). Orthodoxy and public education in Russian Federation: The first fifteen years. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 30.

¹³⁵ Russian Orthodox Church takes official position on relation with state, society. *Interfax* [online]. 15. 08. 2000 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0008f.html#33>>.

¹³⁶ O ruských volbách se mluví jako o svobodných, ale nikoli férových.

¹³⁷ TREPANIER, L. (2002). Nationalism and religion in Russian civil society, s. 68-69.

¹³⁸ DOBROVSKÝ, Luboš (2008). „Abychom mohli Rusko považovat za partnera, musí i Rusko nabídnout partnerskou tvář...“ (rozhovor). *Mezinárodní politika*. Vol. 32, č. 5, s. 18.

rozhodnutí¹³⁹, což nemá v církevních katechismech tak, jak je známe ze – sekularizované – Evropy, obdobu.

3.4 *Pravoslaví jako ruské občanské náboženství*

Ačkoli se tedy ukázalo, že ruská pravoslavná církev a její představitelé neaspírají na to učinit ze sebe církev státní, zůstává vlivnou společenskou silou a její prohlášení nenaznačují, že by z této pozice měla ustoupit. Tento stav vysvětluje koncept tzv. občanského náboženství, kterým se v Rusku stalo pravoslaví.¹⁴⁰

Termín občanské náboženství se poprvé vyskytl v teorii Jeana Jacquese Rousseaua, podle něhož představovalo způsob, jak integrovat společnost. Sociolog Robert Bellah se potom ve 2. polovině 20. století zabýval americkým protestantismem coby občanským náboženstvím v USA, protože americká společnost se vyznačovala „společně sdílenými hodnotami, založenými na společném náboženském chápání, které poskytují legitimaci společnosti, stejně jako jí dávají míru pro kritická poměrování.“¹⁴¹ Podobně v Rusku se z „občanského“ pravoslaví stal způsob, jak propojit společnost skrze společné hodnoty jako tradicionalismus, patriotismus, obětavost, soucítění, úcta k dějinám, odpor k racionalismu, mesianismus atd., což jsou prvky, s nimiž se mohou ztotožnit i zástupci ostatních konfesí.¹⁴² Odůvodnění, proč stát zjevně pravoslaví jako občanské náboženství podporuje, spočívá v hluboce zakořeněném ruském strachu z heterogenity, z pluralismu, který by mohl vést k dezintegraci rozsáhlého státu (viz obavy z důsledků konfliktu v Čečensku), což je v souvislosti se stále ještě nekonsolidovanou demokracií celkem odůvodnitelné. Postkomunistické Rusko si proto zakládá na souladu, na společných ideálech, proto mají například tak velký význam státní symboly, proto je Putin, který Rusko unifikoval a centralizoval, trvale nejpopulárnějším politikem v zemi. Funkcí občanského

¹³⁹ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 243-244.

¹⁴⁰ DAVIS, D. H. (2002). The ROC and the future of Russia, s. 667.

¹⁴¹ JEŽEK, Pavel (2006). Filosofie a náboženství. *Revue Kročeje* [online]. Vol. 0, č. 3 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.kroceje.cz/revue%203,4-06/fil%20a%20nab.htm>>.

¹⁴² GVOSDEV, Nikolas K. (2002). “Managed pluralism” and civil religion in post-Soviet Russia. In MARSH, Christopher; GVOSDEV, Nikolas K. (eds.). *Civil society and the search for justice in Russia*. Lanham, Md; Lexington Books, s. 81.

náboženství není výlučnost jedné církve, ale celospolečenské přistoupení na její principy, při dodržování litery ústavy, která kodifikuje svobodu myšlení, vyznání i svědomí. V ruském kontextu se také hovoří o tzv. ‚řízeném pluralismu‘, kdy stát sice neurčil jednotnou ideologii, ale dal na výběr určité konkrétní možnosti, z nichž si společnost mohla vybrat.¹⁴³ Ukázkou tohoto přístupu v praxi představuje legislativa týkající se náboženských sdružení, jimž se mimo jiné bude věnovat následující kapitola.

---

¹⁴³ GVOSDEV, Nikolas K. (2002). „Managed pluralism” and civil religion in post-Soviet Russia, s. 78-79.

4. Vztahy ruské pravoslavné církve a státu

V této závěrečné kapitole se práce bude věnovat vzájemným vztahům mezi ruskou pravoslavnou církví a ruským státem. Státem nemyslím pouze vládu, ale i „administrativní, právní, byrokratické a donucovací systémy“, které stát řídí.¹⁴⁴ V předchozí části jsem zkoumala pozici ROC v ruské společnosti, nyní obrátím pozornost na její místo v politice. Výše již bylo zmíněno, že představitelé Moskevského patriarchátu si velmi dobře rozumějí s nejvyššími politickými činiteli země. Tato kapitola se bude zabývat tím, do jaké míry se takové porozumění promítalo do konkrétních politických aktů, v první řadě do federálních zákonů. Budu se zabírat legislativou týkající se svobody svědomí a náboženských sdružení a pak zmíním vývoj ve sporné oblasti zavedení výuky pravoslaví do škol na federální úrovni. Závěrečná pasáž se bude týkat spolupráce církve se státem na úrovni zahraniční politiky, s důrazem na proces kanonického spojení ruské pravoslavné církve s ruskou pravoslavnou církví v zahraničí.

Obecněji mohou interakce mezi státem a církví zařadit do kontextu debat nad sekularizací evropských společností. Sekularizace jako produkt modernizace způsobila, že věda a racionální uvažování spolu s ekonomickým rozvojem zatlačily náboženství a před-moderní způsoby uvažování do ústraní veřejného života.¹⁴⁵ Sekularizmus se jako druh politiky zakládal na principu, že zájmy dominantních náboženských skupin v zemi nebyly zohledňovány. Avšak navzdory údajné nezvratnosti modernizačních procesů se podle některých autorů jednou z hlavních neznámých politického vývoje po konci studené války stala otázka, jestli se státy mají vyvíjet konfesíonálně nebo sekulárně.¹⁴⁶ Náboženství se v 90. letech v některých společnostech, včetně ruské, „de-privatizovalo“. To

---

¹⁴⁴ HAYNES, Jeff. *Religion in global politics: Explaining deprivatization*. Příspěvek přednesený na ‘Religion and Politics’ panel, PSA Conference, Keele University [online]. 04. 1998, s. 3 [cit. 15. 10. 2010]. Dostupný z <<https://www.law.emory.edu/ihr/worddocs/haynes2.doc>>.

¹⁴⁵ WALLACE, D. L. (2007). *The children of perestroika*, s. 178.

¹⁴⁶ HALLENCREUTZ, Carl F.; WESTERLUND, David (1996). Introduction: Anti-secularist policies of religion. In WESTERLUND, David (ed.). *Questioning the secular state: The worldwide resurgence of religion in politics*. London: Hurst & Company, s. 1.

znamená, že se snažilo zaujmout roli ve veřejné sféře a aktivně ovlivňovat politiku.¹⁴⁷

V ruské společnosti se střetly dva vývojové trendy: převzetí západního způsobu života spolu s „klerikalizací“ (клерикализация) Ruska.¹⁴⁸ Vlivem tradičního ruského izolacionismu a také deziluze z těžkostí, které přinášel proces přechodu k demokracii, se ruská pravoslavná církev stala postupem času symbolem národní jednoty. Podařilo se jí dosáhnout tzv. „pravoslavného konsenzu“, což znamenalo, že „nabyla výsadního politického postavení, získala masovou podporu, dostala privilegované sociální postavení a mohla omezovat aktivity ostatních náboženských skupin.“¹⁴⁹ Jeden z výrazných faktorů, který spoluurčoval, jak vlivnou organizací se ROC stala, byl způsob jejího financování.

Po roce 1991 církev trpěla nedostatkem financí,¹⁵⁰ z něhož se vyprostila až díky zásahu státu, který jí udělil značná finanční privilegia. Nejvíce kontroverzí vyvolalo v 2. polovině 90. let zjištění, že stát Moskevskému patriarchátu udělil koncese na dovoz tabáku a alkoholu pod nálepkou humanitární pomoci, v důsledku čehož nepodléhaly běžnému proclení. Produkty pak církev rozprodávala a vracely se jí příjmy. V případě cigaret šlo podle odhadů až o 10 % ruské spotřeby a jelikož nepodléhaly zdanění, stát přišel o cca 40 milionů dolarů.¹⁵¹ Ačkoli se později ukázalo, že řadoví kněží o tomto podnikání neměli tušení – hlavním realizátorem byl odbor vnějších vztahů ROC v čele se současným patriarchou Kyrillem – reputace Alexije II. se značně poškodila, dokonce se mu začalo přezdívat „Oligarcha vši Rusi“ a Moskevskému patriarchátu „náboženský Gazprom“. Církev argumentovala tak, že vlivem přílivu zahraničních náboženských skupin do země po roce 1990 musela nějakým

---

¹⁴⁷ HAYNES, J. *Religion in global politics*, s. 1.

¹⁴⁸ PARLAND, T. (1996). *Christian Orthodoxy and contemporary Russian nationalism*, s. 122-125.

¹⁴⁹ WALLACE, D. L. (2007). *The children of perestroika*, s. 175.

¹⁵⁰ V Rusku neproběhla restituce tak jako v postkomunistických zemích východního bloku.

Federální zákon o navrácení majetku odcizeného sovětským státem náboženským organizacím byl přijat až v listopadu 2010.

KISHKOVSKY, Sophia. *Russia to return Church property*. *The New York Times* [online]. 23. 09. 2010 [cit. 31. 12. 2010]. Dostupný z <http://www.nytimes.com/2010/11/24/world/europe/24iht-moscow.html?_r=1&ref=russianorthodoxchurch>.

¹⁵¹ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 122.

způsobem vyrovnat jejich bohaté rozpočty, a proto byly státní koncese na místě.¹⁵² Tento příklad zřetelně dokládá porušení ruské ústavy z roku 1993, konkrétně oddělení církve od státu a rovnost náboženských skupin před zákonem.¹⁵³ V přímém rozporu s ústavou potvrdil, že ROC se – na rozdíl od ostatních církví působících v Rusku – těší privilegiím, která jí stát uděluje, a tak je „více rovná než ostatní.“¹⁵⁴

4.1 *Legislativa vymezující postavení náboženských sdružení*

(A)politické postavení ruské pravoslavné církve by mělo v první řadě vycházet z litery ruské ústavy schválené v prosinci 1993. Její článek 14 ošetřuje náboženskou problematiku následujícím způsobem: „Ruská federace je sekulární stát, žádné náboženství nemůže být stanoveno coby státní nebo povinné náboženství (14. I.), náboženská sdružení jsou oddělena od státu a rovná před zákonem (14. II).“¹⁵⁵

Časově ústavě předcházely ještě sovětský zákon *o svobodě svědomí a náboženských organizací* z 1. října 1990, který určoval, že všechna náboženská sdružení a vyznání jsou si rovna před zákonem a že každý občan má zákonem garantovanou svobodu vyznání. Rusko představuje sekulární stát, v němž je církev oddělena od státu a státní aparát nemá žádné právo vměšovat se do náboženských záležitostí. „Církev a náboženské organizace dostaly povolení se bez omezení věnovat bohoslužbám, obracení na víru a školním a seminárním činnostem. Mohly také vlastnit majetek a vydávat náboženskou literaturu, vše bez toho, aby se musely registrovat u státních úřadů.“¹⁵⁶ Tento velice liberální zákon způsobil, že se Rusko otevřelo zahraničním kazatelům a misionářům různých konfesí, kteří obraceli ruské obyvatele na svou víru. Jednalo se zejména o protestantské denominace (luteráni, baptisté, adventisté, pentekostální, evangelíci,

---

¹⁵² BLITT, Robert C. (2008). How to entrench a de facto state Church in Russia: A guide in progress. *Brigham Young University Law Review*. Vol. 0, č. 3, s. 722.

¹⁵³ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 123.

¹⁵⁴ SAKWA, Richard (2004). *Russian politics and society*, s. 354.

¹⁵⁵ Конституция Российской Федерации. Uvedená citace je mým překladem, jako náboženské sdružení překládám ruské ‚религиозные объединения‘ a anglické ‚religious associations‘.

¹⁵⁶ DAVIS, Derek H. (1997). Russia's new law on religion: Progress or regress? *Journal of Church and State*. Vol. 39, č. 4, s. 645.

presbyteriáni, metodisté...), ale i o římsko-katolickou církev. Krom toho byla oživena řada dříve zakázaných církví jako starověrecká nebo pravá pravoslavná apod.¹⁵⁷ Podle výzkumů z 1. poloviny 90. let k těmto křesťanským církvím konvertovaly až 3 miliony Rusů, hlavně proto, že na rozdíl od ROC měly dostatečné kapacity a zkušenosti s misionářskou pomocí a hledáním odpovědí na sociální těžkosti, kterým museli lidé v období po rozpadu SSSR nezřídká čelit.¹⁵⁸ Na druhou stranu ne všichni misionáři si dostatečně uvědomovali kulturní odlišnosti Ruska a svým necitlivým přístupem zavdávali podněty pro nacionalistickou až xenofobní kritiku.¹⁵⁹ Samotný Moskevský patriarchát náboženský pluralismus ostře odsuzoval těmito slovy: „duchovní jednota národa by byla narušena, pokud pravoslaví přestane být ústředním ztělesněním hodnot a víry Rusů, církev nebude moci dále jednat jako morální svědek lidí, pokud bude degradována na jednu církev z mnoha.“¹⁶⁰

4.1.1 Zákon o svobodě svědomí a náboženských sdruženích (1997)

Výsledkem tlaku ROC, která dlouhodobě požadovala po zákonodárcích změnu legislativy, byl federální zákon *o svobodě svědomí a náboženských sdruženích* přijatý v září 1997.¹⁶¹ Je však třeba zdůraznit, že až ve čtvrtině ruských regionů byla podobná legislativa v různých mutacích přijata již v předcházejících letech, nejednalo se tedy o úplnou novinku v ruském zákonodárství.¹⁶²

Ve své preambuli zákon stanovuje, že „uznává zvláštní roli pravoslaví v dějinách Ruska a ve vytvoření a rozvoji jeho spirituality a kultury; respektuje křesťanství, islám, buddhismus, judaismus a další náboženství, vytvářející nedílnou součást historického dědictví ruského národa.“ V praxi však zákonodárci rozdělili v Rusku operující církve, tj. náboženská sdružení, na náboženské skupiny a náboženské organizace. K tomu, aby bylo sdružení považováno za náboženskou

¹⁵⁷ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 131 a 134.

¹⁵⁸ WALLACE, Daniel; MARSH, Christopher (2007). Russia's 1997 law on freedom of conscience in context and retrospect. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 10.

¹⁵⁹ BACON, E. (2000). Religion and politics in Russia, s. 192.

¹⁶⁰ DAVIS, D. H. (2002). The ROC and the future of Russia, s. 665.

¹⁶¹ *Law on freedom of conscience and religious associations*.

¹⁶² RICHARDSON, James T.; SHTERIN, Marat (2000). Local laws restricting religion in Russia: Precursors of Russia's new national law. In DAVIS, Derek (ed.). *Religious liberty in Northern Europe in the twenty-first century*. Waco, Tx.: Dawson Institute for Church-State Studies, s. 145.

organizaci, muselo splnit podmínky registrace na ministerstvu spravedlnosti, které závisely na jeho schopnosti prokázat působnost v Rusku po dobu předchozích 15 let.(II. 9.1.)¹⁶³ Nová pravidla registrace, která požadovala ještě detailnější informace o registrovaných, byla přijata zákonem v lednu 2005.

Podle zákona samostatnější organizace, tedy ty, které v Rusku fungovaly už 15 více let, mohly vlastnit movitý i nemovitý majetek, provozovat vlastní televizní a radiové kanály, vydávat náboženskou literaturu, být oficiálně považovány za poskytovatele sociálních služeb (v nemocnicích, věznicích, ústavech, dětských domovech, stacionářích apod.), řídit charitativní činnost, zaměstnávat lidi, pěstovat mezinárodní styky (I. 4.). Mimo to byly osvobozeny od zdanění a byly subjektem státních dotací.¹⁶⁴ Označení náboženských organizací bylo v podstatě vyhrazeno tzv. tradičním náboženstvím, zmíněným v preambuli, tedy pravoslaví, islámu, judaismu a buddhismu.

Naopak, z náboženských skupin zákon učinil jakési soukromé činitele – vůbec je nepovažoval za právnické osoby, a proto ani nemohly vlastnit majetek, zvat zahraniční misionáře, publikovat, a dokonce ani sloužit bohoslužby ve veřejných budovách (II. 7.). Toto rozdělení představovalo efektivní způsob, jak si stát mohl vybírat, jakou činnost a komu povolí.¹⁶⁵ Právě ono však bylo příčinou kritických hlasů s tím, že nabourává ruskou ústavu, protože formulaci, že náboženská sdružení jsou si rovna před zákonem, přímo odporuje další dělení a odlišný právní statut skupin a organizací, které zákon z roku 1997 zavedl.

Podle ROC zákon představoval „nezcizitelnou součást ruského historického, duchovního a kulturního dědictví“.¹⁶⁶ Setkal se i s podporou zmiňovaných tradičních náboženství. Prezident Jelcin původně zákon pod tlakem americké vlády vetoval s tím, že porušuje ruskou ústavu. Podle jeho požadavků měl být zákon přepracován, ale přestože k tomu došlo pouze kosmeticky, byla

---

¹⁶³ Pro křesťanské církve, které se po zákonu z roku 1990 registrovaly, neplatilo toto ustanovení kompletně, například dále dostávaly státní dotace a mohly se zabývat charitou.

¹⁶⁴ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 173.

¹⁶⁵ GVOSDEV, N. K. (2002). “Managed pluralism” and civil religion in post-Soviet Russia, s. 82.

¹⁶⁶ Yeltsin hands back new religion law. *Christian Century*. 13. 08. 1997. Vol. 114, č. 23, s. 723.

druhá předložená verze již bez výtek podepsána.¹⁶⁷ Dokument rozsáhle kritizovala nejen všechna postižená sdružení, ale i zahraniční aktéři jako papež Jan Pavel II., americký Kongres nebo představitelé Evropské unie. Považovali ho za diskriminační opatření, jehož hlavním účelem bylo omezit jednak pronikání nových náboženských směrů do Ruska a dále aktivitu existujících náboženských skupin s mezinárodními vazbami. Mimoto bylo Rusko obviněno z obcházení mezinárodně platných norem, k jejichž dodržování se zavázalo v OSN, OBSE nebo v Radě Evropy.¹⁶⁸

Podle některých byl zákon z roku 1997 jen důsledkem příliš rychle nabyté svobody vyznání, která však v Rusku neměla žádnou tradici, ba naopak ruské dějiny byly charakteristické odporem k pronikání jiných náboženství na ruské území. Poté, co církev přinutila politiky uvědomit si, že s nárůstem konverzí k nepravoslavným náboženstvím se zpochybnila teze o Rusku jako pravoslavném státě, přijala Duma zákon, který ROC zajistil protekční postavení. Podle výzkumů veřejného mínění však zákonodárce podporovala i značná část ruských občanů: v roce 1997 by činnost nových církví v Rusku omezilo až 25 % ruských obyvatel a až 50 % Rusů podporovalo nacionalistické heslo „Rusko Rusům“.¹⁶⁹ Na druhou stranu se ale v Rusku ozývaly i hlasy od umírněných pravoslavných věřících, kteří novou legislativu nepodporovali s obavou, že církev do budoucna ztratí svou doposud krátkou institucionální nezávislost na státní moci.¹⁷⁰

4.2 Ruská pravoslavná církev a vzdělávací systém

Další oblastí, kterou se ROC pokusila ovlivnit, bylo ruské školství. Již od roku 1992 usilovala o včlenění výuky pravoslaví do osnov státních základních a středních škol. Důvody této snahy spočívaly především v tom, že církev chtěla v nejmladší generaci jednak ukotvit morální hodnoty, vychovat ji (воспитание) a také posílit národní uvědomění, které bylo po rozpadu Sovětského svazu ve

---

¹⁶⁷ Upper chamber approves the law. *The Associated Press* [online]. 24. 09. 1997 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/9709b.html#03>>.

¹⁶⁸ WALLACE, D.; MARSH, C. (2007). Russia's 1997 law on freedom of conscience in context and retrospect, s. 9.

¹⁶⁹ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 133 a 135.

¹⁷⁰ BASIL, John D. (2005). Church-state relations in Russia: Orthodoxy and federation law, 1990 – 2004. *Religion, State and Society*. Vol. 33, č. 2, s. 155.

společnosti většinově slabé, jak už bylo vysvětleno v předcházejících částech práce. Podstatnou roli hrál také pocit, že po jednoznačném odsouzení sovětských hodnot, vzorců chování či historiografie společnost a zejména nejmladší generace potřebovala novou alternativu, která nebyla přivezena ze zahraničí, ale vycházela z domácí tradice.¹⁷¹

Zákon o školství z roku 1992 (novelizovaný v roce 1996) ale stanovoval, byť vágně, že musí zůstat uchován „sekulární charakter školství ve státních a obecních vzdělávacích institucích“, všechny církve však mohly náboženství vyučovat privátně.¹⁷² Výše zmíněný zákon z roku 1997 modifikoval pouze to, že „na žádost rodičů (...) a se souhlasem žáků, kteří jsou zapsaní ve státních a obecních vzdělávacích institucích, může administrativa těchto institucí se souhlasem příslušných úřadů místní samosprávy umožnit náboženským organizacím výuku náboženství mimo obecné osnovy.“ (I. 5.4). V důsledku toho se církve snažila prosadit do škol kurz ‚Dějiny ruské pravoslavné kultury‘ na volitelné bázi, jenž se soustřeďoval nikoli na pravoslavnou teologii, ale spíše na zvýšení povědomí o dějinách, kultuře nebo umění.¹⁷³ Problém ale spočíval v tom, že žádný předpis nereguloval, co měl vyučovaný předmět konkrétně obsahovat, a proto se výuka omezovala na limitovaný výklad ruských dějin očima ruské pravoslavné církve, která je interpretovala jediným vybraným způsobem a neváhala potlačovat historická fakta na úkor jiných, často mytických domněnek.¹⁷⁴

V roce 2002 představilo ruské ministerstvo školství možnost zavést do hlavních vyučovacích osnov nový předmět pojmenovaný ‚Základy pravoslavné kultury‘ (Основы Православной культуры, ОПК). Rozhodnutí o ne/zařazení do povinné výuky ale zůstávalo nadále na regionech.¹⁷⁵ K jeho lepšímu pochopení byla ministerstvem doporučena učebnice *Základy pravoslavné kultury* (2003)

---

¹⁷¹ MULDER, Joera (2008). The debate on religion and secularisation in Russia today: Comments on Kyrlezhev and Morozov, with focus on education. *Religion, State and Society*. Vol. 36, č. 1, s. 9

¹⁷² BASIL, J. D. (2007). Orthodoxy and public education in Russian Federation, s. 29.

¹⁷³ BASIL, J. D. (2007). Orthodoxy and public education in Russian Federation, s. 30.

¹⁷⁴ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 151 a 154.

¹⁷⁵ WALLACE, D.; MARSH, C. (2007). Russia's 1997 law on freedom of conscience in context and retrospect, s. 11.

napsaná Allou Borodinovou. Kvůli své jednostrannosti a podjatosti však příručka překvapivě vyvolala celonárodní debatu nad rolí církve ve školství, a výuka pravoslavné kultury tak začala vzbuzovat ještě více kontroverzí než konsenzu.¹⁷⁶ Logicky nejvíce obav vyvolávalo spojení státních škol s pravoslavnou církví bez ohledu na ostatní náboženské organizace, zejména islámské. Zaznívaly názory, že muslimští věřící by se mohli cítit vyloučení ze společnosti a také by snadno mohli ztratit důvěru ve federální vládu, která nedodrží ústavně dané oddělení církve od státu.¹⁷⁷ Vzhledem k multietnickému charakteru Ruska se tak ukázalo, že ROC bude muset – zvláště v některých oblastech s nepravoslavným obyvatelstvem – ustoupit a ve výuce náboženství dát prostor i ostatním tradičním náboženstvím, zejména islámské kultuře.

Z tohoto důvodu ministerstvo školství schválilo další dvě možnosti, které měly alternovat výuku ‚Základů pravoslavné kultury‘. Zaprvé, zavedlo možnost výuky předmětu ‚Dějiny náboženství‘, buď na povinném, nebo volitelném základu podle rozhodnutí regionálních samospráv. Měl se uplatnit především v oblastech s nepravoslavnou většinou. Zadruhé, pokud by po nich byla poptávka, mohly náboženství ve státních školách na přání rodičů a po schválení místních úřadů vyučovat i ostatní registrované náboženské organizace.¹⁷⁸

Do roku 2007 se ‚Základy pravoslavné kultury‘ vyučovaly až v 75 regionech Ruské federace, zatímco islámská kultura jen ve čtyřech.¹⁷⁹ Avšak v roce 2007 Duma ratifikovala zákon, který možnost regionů zvolit k vlastním osnovám podle své vůle povinný předmět zrušil, což fakticky znamenalo konec výuky pravoslavné kultury v Rusku. Důvodem byly protesty proti povinnému zavádění předmětu v regionech, které vyvrcholily v červnu 2007 *Dopisem akademiků* prezidentu Putinovi, v němž renomovaní ruští odborníci z akademické sféry, mezi nimi dva nositelé Nobelovy ceny, ostře odsoudili „klerikalizaci

---

¹⁷⁶ GLANZER, Perry L. (2005). Postsoviet moral education in Russia's state schools: God, country and controversy. *Religion, State and Society*. Vol. 33, č. 3, s. 218.

¹⁷⁷ BASIL, J. D. (2007). Orthodoxy and public education in Russian Federation, s. 32.

¹⁷⁸ GLANZER, P. L. (2005). Postsoviet moral education in Russia's state schools, s. 219. V originále je uvedeno „religious groups“, ale domnívám se, že autor měl na mysli „religious organizations“, tedy organizace.

¹⁷⁹ Teaching faith: When does a religion become “state-sponsored”? *Russian Life*. 11/12. 2006, s. 13.

školství“.¹⁸⁰ Ačkoli v předchozích částech práce naznačovala, že Putin více či méně podporoval aktivity ruské pravoslavné církve, její roli ve školském systému se až do roku 2007 významněji nevěnoval. Ke zrušení kurzů pravoslavné kultury na regionální úrovni ho zřejmě vedly následující pohnutky: zaprvé, realistické uvědomění si neudržitelnosti vyučovat pravoslavnou kulturu v etnicky různorodém státě; zadruhé, snaha centralizovat politiku, a proto regionům odebrat možnost rozhodování v zásadních otázkách školství; zatřetí, netrpělivost s vyhocenými spory ohledně náplně kurzu; a začtvrté, nejasný postoj samotných zástupců ministerstva školství a prezidentské administrativy ke spolupráci s církvemi ve státních školách.¹⁸¹

Další krok týkající se této problematiky byl proto učiněn až v polovině roku 2009, kdy třetí ruský prezident Dmitrij Medveděv představil vládní národní program povinné náboženské výuky na státních školách. Podle programu si žáci čtvrtých a pátých tříd mohli vybrat a věnovat se buď základům náboženské kultury jednoho z tradičních náboženství (pravoslaví, islámu, judaismu či buddhismu), nebo historickému a kulturnímu vývoji největších světových náboženství, nebo základům sekulární etiky.¹⁸² Program stanovil, že vyučovat budou většinou zvláště vyškolení pedagogičtí pracovníci, nikoli kněží. Měly být sestaveny nové učebnice a výukové materiály. Zatím byla výuka testována jen v některých regionech na zkoušku, ale očekává se, že od roku 2012 bude zavedena celostátně.¹⁸³

Uvedené příklady interakcí mezi státem a ROC potvrdily tezi o ‚řízeném pluralismu‘, který se v Rusku praktikuje. V případě ošetření činnosti náboženských sdružení federální zákon z roku 1997 omezil činnost zahraničních

---

¹⁸⁰ PAPKOVA, Irina (2009). Contentious conversation: Framing the ‘fundamentals of Orthodox culture’ in Russia. *Religion, State and Society*. Vol. 37, č. 3, s. 292 a 304.

¹⁸¹ PAPKOVA, I. (2009). Contentious conversation, s. 293.

¹⁸² LEVY, Clifford J. Russia: Medvedev announces programs of religious education in schools. *The New York Times* [online]. 21. 07. 2009 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z <http://www.nytimes.com/2009/07/22/world/europe/22briefs-Russia.html?_r=2&scp=1&sq=Russia:%20Medvedev%20Announces%20Programs%20of%20Religious%20Education%20In%20Schools&st=cse>.

¹⁸³ MALUKHIN, Viktor. Religion in school, finally. *Open Democracy* [online]. 25. 09. 2009 [cit. 22. 01. 2010]. Dostupný z <<http://www.opendemocracy.net/article/openrussia/religion-in-schools-finally>>.

misionářských skupin a nových církví, které se v Rusku po roce 1990 objevily, ale ponechal stejné právní postavení čtyřem tradičním ruským náboženstvím – pravoslaví, islámu, judaismu a buddhismu. Někteří autoři v této souvislosti hovoří o ‚řízeném historickém pluralismu‘, kvůli zřetelnému důrazu, který stát klade na tradici.¹⁸⁴ Příklad z prostředí ruského vzdělávacího systému naznačil, že zpočátku, v 90. letech, si sama vláda nebyla jistá způsobem, jak k požadavku ruské pravoslavné církve přispívat ke vzdělávání školních dětí přistupovat. Společnost zprvu potřebovala etické vedení, které jí církev nabízela, ale stále více vycházelo najevo, že morální výchova ve školách musí být oddělena od náboženské demagogie, kterou ROC často nabízela. Proto se situace vyvinula podobně jako v případě náboženské legislativy – program povinné náboženské výuky byl přijat, ale záleží už na žácích či jejich rodičích, k jakému z nabízených náboženství se přihlásí. Tento stav sice nijak nezohledňuje příslušníky netradičních náboženství v Rusku, ale na druhou stranu ani nevytváří monopol ROC v politickém rozhodování a při formulaci federální politiky. Navíc se ukázalo, že ačkoli pravoslavná církev je dominantní náboženskou organizací co do počtu příznivců, lidé hledí s nedůvěrou na její snahu přibližovat se zpět ke státu.

4.3 Ruská pravoslavná církev jako zahraničně-politický aktér

Za sovětských časů sloužila ruská pravoslavná církev jako propagandistický nástroj režimu při prosazování jeho zájmů v zahraničí prostřednictvím špionážní aktivity ve Světové radě církví. Od té doby se sice mnohé změnilo, ale ROC na mezinárodní scéně dodnes vystupuje jako promotér ruského vlivu, což dokládá fakt, že oddělení vnějších vztahů ROC ztotožňuje svá kanonická teritoria, neboli oblasti, kam spadá její církevní jurisdikce, s tzv. blízkým zahraničím, a považuje je za sféru svého výsostného zájmu.¹⁸⁵ Moskevský patriarchát přijal za svou Huntingtonovu tezi o střetu civilizací a ústy svých představitelů prezentuje Rusko jako centrum domnělé východní křesťanské

---

¹⁸⁴ GLANZER, Perry L.; PETRENKO, Konstantin (2007). Religion and education in post-communist Russia: Russia's evolving Church-state relations. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 54.

¹⁸⁵ EVANS, A. (2002). *Forced miracles*, s. 34.

civilizace.¹⁸⁶ „Ve skutečnosti jde více než o specifickou „civilizaci“, o vyjádření politického a kulturního vlivu Ruska na určité státy a národy, s nimiž ho spojuje církevní tradice.“¹⁸⁷

Linie ruské zahraniční politiky tak mají přímý dopad na zahraniční vztahy ruské pravoslavné církve s pravoslavnými církvemi zahraničními, nejen s těmi v nástupnických státech SSSR, které dříve jednotně spadaly pod jurisdikci Moskevského patriarchátu, ale i v ostatních většinově pravoslavných zemích východní Evropy. Po roce 1991 se však některé z nich chtěly vyvázat z vlivu Moskvy a o uznání svých národních (autokefálních) církví požádaly Istanbulský řecko-pravoslavný patriarchát, tzv. ekumenický, čímž zapříčinily intenzifikaci dávného soupeření Moskvy s Konstantinopolí resp. Istanbulem o vedoucí postavení mezi východními pravoslavnými církvemi a také o udržení celistvosti jejich kanonických teritorií.¹⁸⁸ Moskevský patriarchát, který od října 1991 razil heslo „několik států, jeden patriarchát“, proto musel ustoupit a některým církvím povolit autonomní postavení – jednalo se hlavně o pravoslavné církve na Ukrajině, v Estonsku, Moldavsku a Lotyšsku, částečně v Bělorusku.¹⁸⁹¹⁹⁰

Odlišně se situace vyvíjela v Gruzii, kde gruzínská pravoslavná církev zůstala podřízená ROC a navzdory politickému směřování země západním směrem se dodnes uplatňuje jako ruský nástroj vlivu, především v secesionistických regionech. Gruzínský příklad může sloužit k poukázání na to, jak „v situacích, kde je Ruská federace vázána mezinárodním právem jednat

---

¹⁸⁶ CURANOVIĆ, Alicja (2007). The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox Churches. *Religion, State and Society*. Vol. 35, č. 4, s. 314.

¹⁸⁷ TESAŘ, F. (2004). Pravoslaví, Rusko a domnělý střet civilizací, s. 6. Uvozovky v původním textu.

¹⁸⁸ BILGE, Asli (2008). Moscow and Greek orthodox patriarchates: Two actors for the leadership of world orthodoxy in the post cold war era. *Turkish Policy Quarterly*. Vol. 7, č. 3, s. 99.

¹⁸⁹ V případě Ukrajiny a Estonska se v dalších letech náboženská situace ještě mimořádně zkomplikovala. Od ukrajinské pravoslavné církve, která uznává Moskevský patriarchát, se oddělila ukrajinská pravoslavná církev s patriarchátem v Kyjevě, která usiluje o spojení s ukrajinskou autokefální pravoslavnou církví. Mimoto existuje rovněž církev uniatská neboli řecko-katolická (uznávající východní rítus, ale podřízená římsko-katolickému papeži), od roku 1946 v SSSR zakázána kvůli kolaboraci s nacisty, která po roce 1991 žádá od ROC navrácení majetku.

V Estonsku od roku 1996 fungují dvě paralelní struktury: Estonská apoštolská pravoslavná církev pod jurisdikcí Istanbulu a Estonská pravoslavná církev pod Moskvou. I v Moldavsku se pravoslavná církev rozdělila pod dva patriarcháty – moskevský a bukurešťský.

CURANOVIĆ, A. (2007). The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox Churches, s. 304-305.

¹⁹⁰ KRINDATCH, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia, s. 118 a 123.

omezeně, používá pro diplomatické účely kontakty ruské pravoslavné církve.¹⁹¹ Jinými slovy, církev podporuje politické aspirace ruského státu výměnou za vyvíjení vlastní činnosti směřující k vedoucí roli Moskevského patriarchátu mezi pravoslavnými církvemi.¹⁹²

Oddělenou kapitolu tvoří vztahy pravoslavné církve s Vatikánem. ROC striktně odmítá pronikání římsko-katolické církve do oblasti postsovětského prostoru, v minulosti dokonce přirovnala založení několika diecézí na Ukrajině a v Kazachstánu k východnímu rozšiřování NATO.¹⁹³ Za éry Jana Pavla II. ROC na nejvyšší úrovni zablokovala návštěvu papeže v Rusku – Putin dokonce Jana Pavla II. při návštěvě Vatikánu pozval do Moskvy, ale po konzultaci s Alexijem II. musel pozvání zrušit.¹⁹⁴ Tato událost ostře kontrastuje se vřelým přivítáním, kterého se papeži Benediktu XVI. dostalo v Istanbulu v roce 2006. Zaznívají-li hlasy volající po ekumenickém sjednocení západních i východních církví s cílem udržet křesťanství v Evropě navzdory stále více se sekularizujícím společnostem, ROC ekumenismus kategoricky zamítá jako katolický proselytismus, tj. úmyslné získávání věřících pro svou víru.¹⁹⁵

4.3.1 Kanonické sjednocení s exilovou církví

Jestliže v rámci postsovětského prostoru Moskevský patriarchát alespoň zčásti ztratil někdejší vliv, rozpadem Sovětského svazu naopak mohl najít cestu k ruské pravoslavné církvi v zahraničí. ROCA vznikla následkem toho, že po říjnové revoluci a následné občanské válce se část církve ocitla v exilu, a proto tehdejší patriarcha Tichon stanovil, že si uprchlíci mohli sami ustavit vlastní synod, čímž došlo k jejich sjednocení, prvně ve Sremských Karlovcích v Srbsku a po přestěhování v americkém New Yorku. Po *prohlášení loajality*, které se mělo podle metropolitě Sergije Stragorodského dodržovat i v zahraničí, se ROCA

---

¹⁹¹ CURANOVIĆ, A. (2007). The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox Churches, s. 312.

¹⁹² Jedním z dalších dokladů takové strategie byl kosovský konflikt (1999), v němž se pravoslavné Rusko a Řecko stavěly na stranu rovněž pravoslavného Srbska.

¹⁹³ DOBROVSKÝ, L. (2008). „Abychom mohli Rusko považovat za partnera, musí i Rusko nabídnout partnerskou tvář...“, s. 18.

¹⁹⁴ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 177.

¹⁹⁵ CURANOVIĆ, A. (2007). The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox Churches, s. 309.

v roce 1927 oddělila z jurisdikce Moskevského patriarchátu a zpřetrhala veškeré kontakty s mateřskou ROC, protože odmítala podřízenost sovětské vládě.¹⁹⁶ Záhy se z ROCA stala ultrapravicová organizace, hlavní odpůrce Sovětského svazu. Skupina liberálních ruských emigrantů, která se nechtěla izolovat a naopak toužila spojit pravoslaví se svým novým způsobem života, se odtrhla od ROCA a ve Spojených státech zformovala Pravoslavnou církev v Americe (Orthodox Church in America, OCA), hájící principy ekumenismu, a začlenila se pod jurisdikci Konstantinopolského patriarchátu. OCA se sjednotila s ROC již v roce 1971.¹⁹⁷ Patriarcha Alexij II. si usmíření ruské pravoslavné církve s její zahraniční odnoží vytkl jako jeden ze svých hlavních cílů, protože zastával přesvědčení, že ruská pravoslavná církev je jen jedna a pouze okolnosti způsobily její rozdělení.¹⁹⁸

Nicméně kromě ideologických vysvětlení ze strany patriarchátu mělo úsilí o sjednocení církví i praktičtější odůvodnění. Jak již bylo řečeno, Rusko trápí demografická krize. Aby se zachoval dnešní počet obyvatel (tj. cca 140 milionů) v příštích padesáti letech, muselo by se každoročně do Ruska přistěhovat 690 tisíc až 1 milion 400 tisíc lidí,¹⁹⁹ což v situaci, kdy natalita trvale klesá a naopak mortalita roste a Rusy kosí „bílá horečka“ neboli alkoholismus, není reálné. Proto mělo sjednocení zafungovat i jako most vedoucí k ruským exulantům roztroušeným po celém světě (ROCA měla svých 400 farností nejen v severní Americe, ale i v Latinské Americe, Austrálii a Novém Zélandě nebo v západní Evropě – hlavně v Německu a Velké Británii²⁰⁰) a vládnoucí představitelé, kteří snahu Alexije II. mohutně podporovali, si slibovali postupný návrat ruské diaspory, která čítá až 20 milionů etnických Rusů,²⁰¹ do Ruska.

---

¹⁹⁶ Květen 2007. Obnovení jednoty ruské církve (dokumentární film).

¹⁹⁷ ZOLOTOV, Andrei. A lessons of unity: Re-unification of the Russian Orthodox Church: A historic moment. *Johnson's Russia List* [online]. 17. 05. 2007 [cit. 22. 01. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.cdi.org/russia/johnson/2007-112-34.cfm>>.

¹⁹⁸ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 197.

¹⁹⁹ SOLOVEI, V. D. (2008). The revolution of Russian identity, s. 57.

²⁰⁰ MARTIN, Douglas. Metropolitan Laurus, who healed rift in Russian Orthodox Church, is dead at 80. *The New York Times* [online]. 18. 03. 2008 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <http://www.nytimes.com/2008/03/18/world/europe/18laurus.html?_r=1&scp=1&sq=Metropolitan%20Laurus%20Is%20Dead%20at%2080;%20Healed%20Rift%20in%20Russian%20Orthodox%20Church&st=cse>

²⁰¹ BAAR, V. (2002). *Cit. d.*, s. 146.

Samotné sjednocení církví se po roce 1991 odráželo primárně od dvou faktorů. Zaprvé od postoje ROC ke kanonizaci vyvražděné carské romanovské rodiny a vůbec obětí komunistického systému, a zadruhé, od stanoviska ROC ke spolupráci s ateistickým režimem. ROCA svatořečila romanovskou dynastii jako „carské mučedníky“ spolu s dalšími oběťmi komunismu perzekvovanými kvůli víře již v roce 1981 v New Yorku. Proto od Moskevského patriarchátu očekávala totéž a akt kanonizace považovala za klíčový pro započetí jednání o sjednocení obou církví. Problém na straně Moskvy spočíval v tom, že jednak zdaleka ne všichni dodnes považují konkrétně Mikuláše II. za ztělesnění světce, a především, že se Alexij II. chtěl v postsovětské chaotické politické situaci vyhnout politizaci kanonického obřadu. Chtěl dosáhnout toho, aby Romanovci byli svatořečení kvůli tomu, jak zemřeli, a ne proto, jak vládli. Z těchto důvodů odmítl provést kanonizaci separátně a zařadil carskou rodinu mezi širší skupinu asi jednoho tisíce obětí bolševického režimu zavražděnou kvůli víře, tzv. nové mučedníky (новомученики).²⁰² Definitivně byla kanonizace uskutečněna až v srpnu 2000, po nástupu Putina do funkce.²⁰³

Řešení druhého faktoru, tedy kolaborace kněží ROC, bylo ještě složitější. Je třeba si uvědomit, že i když se kritika formulovaná zahraničními církví jeví jako oprávněná, vycházela od lidí, kteří před režimem uprchli do zahraničí, a tudíž s jeho obludností neměli přímou zkušenost. Zdá se být rozporuplné, že ROCA obviňovala Sergije z toho, že se nezachoval mučednický a sklonil hlavu, ale přitom na rozhodnutí jejích kněží jít do exilu bylo také pramálo mučednického.²⁰⁴ Alexij II. trval na tom, že Sergij Stragorodskij se pokusil *prohlášením loajality* – byť marně – zachránit církevní představitele před tajnou službou a také zůstat na očích veřejnosti, a podporovat tak utiskovaný lid, na rozdíl od ROCA, která ukončila kontakty s vlastí. Alexij II. proto argumentoval, že soudit může ROC pouze Bůh.²⁰⁵ Nakonec prohlášení odvolal v roce 2003.

---

²⁰² GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 103 a 116-119.

²⁰³ Kanonizace za Jelcina byla politicky neuskutečnitelná, protože ten jako oblastní komisař v Jekatěrinburgu v 70. letech nechal zbořit dům, ve kterém byla před smrtí carská rodina vězněna, což mu nemohli někteří zapomenout.

²⁰⁴ Květen 2007. Obnovení jednoty ruské církve (dokumentární film).

²⁰⁵ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 182.

Jedním ze zlomových okamžiků procesu sjednocení byla Putinova státní návštěva USA, během níž se setkal s Prvním hierarchou ROCA a metropolitou východní Ameriky a New Yorku Lavrem a pozval ho do Moskvy. Zahraniční církev potěšil osobní prezidentův zájem na sjednocení a jeho zbožnost byla pokládána za pozitivní symbol změn, které v Rusku probíhaly. Putin měl při schůzce říci: „Chci vás všechny ujistit, že ten bezbožný režim již neexistuje. (...) Sedíte s věřícím prezidentem.“²⁰⁶

Lavrus se tak v květnu 2004 sešel s Alexijem II. na ruské půdě v prezidentském sídle a poté se společně pomodlili symbolicky na Butovském poli kousek od Moskvy, kde NKVD za totality postřílela spoustu věřících.²⁰⁷ V červnu 2005 zveřejnily obě církve dokument, v němž společně prohlásily, že *prohlášení loajality* představovalo „jeden z nejtragičtějších fenoménů moderních církevních dějin (...), který byl napsán pod nebývalým tlakem militantně ateistického státu, který hrozil úplně zlikvidovat všechny právní formy církevního života (...), ale politika metropolitity Sergije umožnila znovunastolení církevního života během a po druhé světové válce.“²⁰⁸ Formulace tak v podstatě odpovídala představám ROC – během společných setkání Moskevský patriarchát poodhalil detaily mučení a výslechů kněží v SSSR, čímž přinutil zahraniční církev uvědomit si, jakým údělem církev v jejich vlasti procházela, a i proto zřejmě v náhledu na roli Sergije zaujala benevolentnější postoj.²⁰⁹

Církve se rovněž shodly na tom, že sjednocujícím rysem, který je do budoucna spojuje, je krev nových mučedníků. Nicméně, sjednocení ROC s emigrantskou církví nemělo pouze nadšené stoupence. V rámci ROCA se zformovala silná opozice, která tvrdila, že Moskevský patriarchát by měl jednoznačně odsoudit *prohlášení loajality*, dalekosáhleji přehodnotit svou minulost a zejména spolupráci se sovětským státem apod.²¹⁰

---

²⁰⁶ KISHKOVSKY, Sophia. 2 Russian Churches, split by war, reuniting. *The New York Times* [online]. 17. 05. 2007 [cit. 04-10-2010]. Dostupný z WWW <http://www.nytimes.com/2007/05/17/world/europe/17russia.html?_r=3>.

²⁰⁷ KISHKOVSKY, S. 2 Russian Churches, split by war, reuniting.

²⁰⁸ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 200.

²⁰⁹ GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 194-196.

²¹⁰ Mergers, acquisitions and spin-offs. *The Economist*. 18. 10. 2008. Vol. 389, č. 8602, s. 69-70.

Závěrečná jednání stvrdila, že ROCA si uchovala svůj plný název a administrativní autonomii. Zahraniční biskupové budou dál řídit své diecéze nezávisle, včetně správy majetku, ale zúčastní se nově zasedání a synodu v Moskvě. Prvního hierarchu si bude volit ROCA samostatně, Moskevský patriarchát ho poté jen formálně potvrdí. Církevní majetek svých diecézí bude dál kompletně spravovat ROCA.²¹¹

Definitivně znovusjednocení ROCA s mateřskou ruskou církví završil dne 17. května 2007 v moskevském chrámu Krista Spasitele historicky první společný liturgický obřad a poté podpis *aktu o kanonickém spojení*.²¹² Podle zástupců ruské zahraniční pravoslavné církve tato událost znamenala „uzavření knihy, nebo alespoň kapitoly, jednoho z nejtěžších období ruských a ruských církevních dějin“, podle Alexije II. byl tento den: „opravdu nejen církevní událost, ale jednou z těch, které sjednocují ruský lid, který byl z Boží vůle rozdělen“ a podle prezidenta Putina bylo sjednocení „vrcholně důležitou podmínkou pro obnovení ztracené jednoty celého ruského světa“²¹³

Putinova role v celém procesu sjednocení opět dokládá typický charakter ruských/sovětských dějin a existenci „dvojí morálky“, kde se bývalý důstojník KGB, tajné služby, která ve velkém decimovala věřící v Sovětském svazu, může o pouhých 16 let později stát hlavním iniciátorem znovusjednocení ruské pravoslavné církve s její zahraniční větví, která se v roce 1927 odtrhla právě kvůli spolupráci Moskevského patriarchátu s KGB.

Za zmínku stojí, že ne náhodou se obřad sjednocení konal v centru Moskvy, v chrámu Krista Spasitele, v jedné z ikon vítězství nad ateismem v postkomunistickém Rusku. Původně nechal chrám postavit Alexandr I. jako vděk za vítězství ve vlastenecké válce nad Napoleonovou armádou v roce 1812 a svou velikostí měl symbolizovat vedoucí postavení Ruska ve světě po

---

²¹¹ ZOLOTOV, A. A lessons of unity.

²¹² *Акт о каноническом общении [Akt o kanonickém spojení]* [online]. 17. 05. 2007 [cit. 31. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.mospat.ru/documents/act-of-canonical-communion/>>.

²¹³ Putin helps end long Russian Church rift. *Christian Century*. 12. 06. 2007. S. 15.

napoleonských válkách.²¹⁴ Architektonicky se tak propojila vlastenecká a náboženská tematika, dostavěn však byl až v roce 1883. V důsledku velkého významu chrámu pro carské Rusko přikázal Stalin v roce 1931 tehdy největší moskevský chrám vyhodit do vzduchu. Na jeho místě plánoval zbudovat monumentální Palác sovětů jako symbol svého politického úspěchu. Po válce však nedošlo k jeho realizaci a po nástupu Chruščova tam byl postaven jeden z největších plaveckých bazénů na světě. Po roce 1991 církev usilovala o znovupostavení chrámu, k čemuž jí napomohla i výrazná finanční podpora jednak z federálního rozpočtu, což si vysloužilo ostrou kritiku, a jednak od ruských oligarchů, kteří si tak chtěli zlepšit reputaci ve společnosti.²¹⁵ Tuto iniciativu zaštilil Jurij Lužkov, moskevský starosta, a po dostavění repliky chrámu si ji také přivlastnil pro svůj politický kapitál – zlé hlasy dokonce chrámu začaly přezdívat „chrám Lužkova Spasitele“.²¹⁶ Výstavba byla zakončena v rekordním čase v roce 1997 při příležitosti 850 let od založení města Moskvy, otevřena pak byla v roce 2000. Podle Alexije II. „chrám nyní oslavuje Krista a pomáhá našim dlouho trpícím lidem navrátit se k jejich duchovním kořenům – svaté víře předků.“²¹⁷ Někteří komentátoři tvrdili, že výstavba chrámu ilustrovala způsob ruského vyrovnání se sovětskou minulostí, a to tak, že elity předstírají, že současný vývoj navazuje na období před rokem 1917, a nad sovětskými dějinami mlčí.²¹⁸

Domnívám se, že sjednocení ruské pravoslavné církve s její zahraniční větví představuje konec jedné etapy – od roku 1988 do roku 2007/2008 – ve vývoji ROC, a proto bude také má práce touto událostí uzavřena. Politicky se sjednocení vykládalo jako požehnání směru, který ruská politika nabrala s Putinovým mandátem, společensky jako potvrzení dominantní role pravoslaví v ruském veřejném životě, symbolicky jako definitivní ukončení ruské občanské války a jejích následků a jako počátek znovu sjednocování ruské říše. Zdali se

---

²¹⁴ SIDOROV, Dmitri (2000). National monumentalization and the politics of scale: The resurrections of the cathedral of Christ the Saviour in Moscow. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 90, č. 3, s. 555.

²¹⁵ Pro zajímavost, na chrám údajně finančně nepřispěl Michail Chodorkovskij, což mohl být jeden z důvodů, proč byl Putinem „vybrán“ jako odstrašující příklad a uvězněn.

²¹⁶ KNOX, Z. (2005). *Cit. d.*, s. 120.

²¹⁷ ALEXIJ II. 10. 03. 2005. Převzato z GARRARD, J.; GARRARD, C. (2008). *Cit. d.*, s. 82.

²¹⁸ GENTES, Andrew (1998). The life, death and resurrection of the cathedral of Christ the Saviour, Moscow. *History Workshop Journal*. Vol. 0, č. 46, s. 89.

sjednocování říše stane realitou, zůstává otázkou, ale z dlouhodobé politické perspektivy takovému vývoji nic nenasvědčuje.

Závěrem zmíním, že tato práce se snažila postihnout zejména vývoj ruské pravoslavné církve v době, kdy ji vedl patriarcha Alexij II. První postkomunistický patriarcha zemřel 5. prosince 2008, v době, kdy už Rusko mělo nového prezidenta Dmitrije Medveděva. Alexije II. nahradil Metropolita smolenský a kaliningradský, dlouholetý vedoucí odboru vnějších vztahů ROC, Kyrill. Zatím lze jen těžko hodnotit jeho krátký mandát, ale komentátoři se shodují, že na rozdíl od diplomatického Alexije II. je Kyrill spíše zástupcem tvrdé konzervativní linie, více zapojený do zákulisních politických jednání než jeho předchůdce.²¹⁹²²⁰ Zvláštním způsobem proběhla už samotná volba nového patriarchy – mezi mnichy a kněžími ze všech zemí, v nichž ROC působí, totiž nejvyššího představitele ROC volili i laikové, mezi nimi také vlivní politici nebo podnikatelé, což opět podnítilo diskuze nad (ne)závislosti ruské pravoslavné církve na státu a byznysu.²²¹

---

²¹⁹ Farewell, middle roads. *The Economist*. 13. 12. 2008. Vol. 389, č. 8610, s. 60-61.

²²⁰ Russian leaders attend installation of Orthodox patriarch. *International Herald Tribune* [online]. 02. 02. 2009 [cit. 01. 01. 2011]. Dostupný z WWW <<http://www.eu-russiacentre.org/news/russian-leaders-attend-installation-orthodox-patriarch.html>>.

²²¹ MOSHKIN, Mikhail. Rector of the Sechenov Academy will represent the capital at the local council of RPTsMP. *Время Новостей* [online]. 16. 01. 2009 [cit. 01. 01. 2011]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0901a.html#05>>.

Závěr

Předkládaná bakalářská práce se pokusila podat ucelený přehled o roli ruské pravoslavné církve (ROC) v procesu hledání národní identity v postkomunistickém Rusku. Vycházela z toho, že pravoslaví bylo od dob jeho přijetí Kyjevskou Rusí v 10. století až po bolševickou revoluci v roce 1917 nedílně spjato s historickým, politicko-ekonomickým, společenským a kulturním vývojem ruského státu, čemuž se také věnovala v první kapitole.

Druhá kapitola se zaměřovala na východiska ze situace, ve které se Rusko po rozpadu Sovětského svazu ocitlo. Ukázalo se, že pro většinovou společnost se vědomí přináležitosti k ruské pravoslavné církvi stalo jakýmsi východiskem z těžké psychické i sociální situace. Politicky této potřeby využil druhý ruský prezident Vladimir Putin, který pojal ruskou pravoslavnou církev jako partnera v poněkud propagandistické snaze pozvednout ruský národ. Podstatné bylo v tomto ohledu osobní porozumění mezi prezidentem a moskevským patriarchou Alexijem II.

Třetí kapitola prokázala, že navzdory militantnímu ateismu, který byl od počátku součástí doktríny marxismu-leninismu, se ve výzkumech od 90. let až dodnes pravidelně zhruba 80 % Rusů hlásí k pravoslaví. Projevil se tak nespíše fakt, že komunistické straně se nepodařilo zničit rodinu, jako jednotku, skrze kterou se výchova v pravoslavném duchu a liturgie, nejpodstatnější součást církve, mohly předávat z generace na generaci.

Avšak z práce vyplynulo, že Rusové pravoslaví neztotožňují s praktikovaným náboženstvím, ale spíše se svou národní identitou a způsobem sebeidentifikace. Ruskou pravoslavnou církev nepovažují za duchovní instituci, ale za společensko-kulturní entitu, které přisuzují vyšší důvěru než většině státních aktérů. Podařilo se tak dosáhnout toho, že z pravoslaví v Rusku se stalo svého druhu občanské náboženství, které spojilo dříve nesourodou, mnohdy konfliktní, společnost mimo jiné proto, že pravoslavné hodnoty mohou být na nejobecnější úrovni univerzálně aplikovatelné i v životě etnicky neruských obyvatel Ruska, což bylo v etnicky nehomogenním ruském státě více než potřeba.

Ruská pravoslavná církev se pokusila svou pozici ve společnosti i světě formulovat v *Základech sociálního konceptu* v roce 2000, z něhož vyvstalo, že ve vztahu ke společnosti považuje církev sebe samu za součást tradiční ruské kultury a národního dědictví, za jakýsi svorník mezi vírou a národní identitou, a proto svou činností usiluje o ochranu národa, který vnímá jako tradiční kolektivní identitu propojující jedince a společnost.

Ve vztahu ke státu sociální koncept odmítl bezmeznou loajalitu k státním orgánům a zdůraznil snahu o vzájemnou oboustranně výhodnou spolupráci. Církev navazuje na byzantský ideál harmonických vztahů mezi státem a církví, ale vyžaduje, aby mezi ní a státem platilo pravidlo o nevměšování.

Z toho plynoucí domněnku, že v dnešním kontextu nemůžeme ruskou pravoslavnou církev považovat za státní církev, potvrdila i čtvrtá kapitola práce, která rozbořem legislativy týkající se postavení náboženských sdružení v Rusku a vzdělávacího systému, ukázala, že v kontextu řízeného pluralismu je na federální úrovni snaha pravoslavnou církev v praxi nevzdvihovat nad ostatní tradiční ruská náboženství, tedy islám, judaismus a buddhismus. Na druhou stranu, pokud by byla hodnocena jen rétorika a gesta, bylo by zřejmé, že ruské pravoslavné církvi v ruské politice náleží více než privilegované postavení a je tedy zpolitizovaná, což může mít ve svém důsledku hluboký vliv na to, jak je pravoslavná církev ve společnosti vnímána a jak o sobě mohou uvažovat členové ostatních konfesí.

Čtvrtá kapitola také zmínila, že v případě přílivu nových náboženských sdružení do Ruska na začátku 90. let se zájmy ruské pravoslavné církve a státu shodovaly. ROC se velkou měrou podílela na prosazení zákona *o svobodě svědomí a náboženských sdruženích* z roku 1997, který tento příliv omezoval. Týkal se sice jen samotného Ruska, ale je možné ho pokládat za širší součást ruské strategie obrany svých výsostných zájmů proti pronikání západních vlivů. Podobný přístup ruská pravoslavná církev aplikuje i vůči svým kanonickým teritoriím, neboli oblastem, kam spadá její církevní jurisdikce, protože je považuje za svou dominantní sféru vlivu. Tato kanonická teritoria jsou totožná s oblastí postsovětského prostoru, který ruská vláda nazývá blízkým zahraničím.

Poslední záležitostí, která symbolicky uzavírala takřka dvacetiletý proces hledání národní identity pod vedením prezidenta Putina, bylo sjednocení ruské pravoslavné církve s její exilovou větví. Sjednocení bylo výraznou měrou motivováno obavami z demografické krize, které Rusko již nyní čelí. Jeho aktéři doufali, že poslouží jako most k exulantům po celém světě. V důsledku demografického kolapsu se očekává postupná změna podílu jednotlivých etnik v ruské společnosti a jen budoucnost ukáže, jak se bude s tímto procesem, v němž bude čím dál dominantněji vystupovat islám, ruská pravoslavná církev schopná vyrovnat.

Literatura a zdroje

Primární literatura – prameny

Dokumenty

Акт о каноническом общении [*Akt o kanonickém spojení*], [online]. 17. 05. 2007 [cit. 31. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.mospat.ru/documents/act-of-canonical-communion/>>.

Государственный гимн Российской Федерации [*Státní hymna Ruské federace*], [online]. 2000 [cit. 28. 11. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.du.edu/ahss/schools/langlit/programs/russian/resources/anthtxt.html>>

Конституция Российской Федерации [*Ústava Ruské federace*], [online]. 25. 12. 1993 [cit. 01. 09. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.constitution.ru/index.htm>>.

Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [*Základy sociálního konceptu Ruské pravoslavné církve*], [online]. 2000 [cit. 28. 11. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.mospat.ru/ru/documents/social-concepts/>>.

Law on freedom of conscience and religious associations [*Zákon o svobodě svědomí a náboženských sdruženích*], [online]. 01. 10. 1997 [cit. 01. 10. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/freedomofconscienceeng.html>>.

The Constitution of Greece [*Ústava Řecka*], [online]. 11. 06. 1975 [cit. 30. 11. 2010]. Dostupné z WWW <http://www.nis.gr/npimages/docs/Constitution_EN.pdf>.

The Military Doctrine of the Russian Federation [*Vojenská doktrína Ruské federace*], [online]. 05. 02. 2010 [cit. 30. 10. 2010]. Dostupný z WWW <http://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf>

Projevy

ALEXIJ II. 21. 08. 1991. Převzato z JATRAS, James G. The role of the Patriarch. *Russia Profile Weekly Experts Panel* [online]. 12. 10. 2008 [cit. 24. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://bss.sfsu.edu/tsygankov/Op-Eds/Patriarch.htm>>.

GORBAČOV, Michail. 30. 04. 1988. Převzato z KNOX, Zoe (2005). *Russian society and the Orthodox Church: Religion in Russia after communism*. Abingdon: RoutledgeCurzon.

PUTIN, Vladimir V. 06. 01. 2000. Převzato z Putin hopes Orthodox Christianity will strengthen Russia. *Interfax* [online]. 07. 01. 2000 [cit. 12. 12. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0001a.html#07>>.

PUTIN, Vladimir V. 11. 02. 2000. Převzato z SAKWA, Richard (2008). *Putin: Russia's choice*. London: Routledge, s. 225. Cit. *Комсомольская правда*

Sekundární literatura

Knižní publikace

BACON, Edwin (2000). Religion and politics in Russia. In BOWKER, Mike; ROSS, Cameron (eds.). *Russia after the cold war*. Harlow: Longman, s. 185 – 198.

BAAR, Vladimír (2002). *Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus*. Ostrava: Tilia.

BROWN, Archie (ed.), (2001). *Contemporary Russian politics: A reader*. Oxford: Oxford University Press.

DANKS, Catherine J. (2001). *Russian politics and society: An introduction*. Harlow: Longman.

GARRARD, John; GARRARD, Carol (2008). *Russian Orthodoxy resurgent: Faith and power in the new Russia*. New Jersey: Princeton University Press.

GVOSDEV, Nikolas K. (2002). “Managed pluralism” and civil religion in post-Soviet Russia. In MARSH, Christopher; GVOSDEV, Nikolas K. (eds.). *Civil society and the search for justice in Russia*. Lanham, MD; Lexington Books, s. 75 – 88.

HROCH, Miroslav (2009). *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

KNOX, Zoe (2005). *Russian society and the Orthodox Church: Religion in Russia after communism*. Abingdon: RoutledgeCurzon.

MALIA, Martin (2000). *Russia under western eyes: From the bronze horseman to the Lenin mausoleum*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

MALIA, Martin (2004). *Sovětská tragédie: Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917 – 1991*. Praha: Argo.

PARLAND, Thomas (1996). Christian Orthodoxy and contemporary Russian nationalism. In WESTERLUND, David (ed.). *Questioning the secular state: The world-wide resurgence of religion in politics*. London: C. Hurst & Co., s. 117 – 139.

PEČENKA, Marek; LUŇÁK, Petr a kol. (1999). *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri.

PETRO, Nicolai N. (1995). *The rebirth of Russian democracy: An interpretation of political culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

PIPES, Richard (2004). *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo.

POSPIELOVSKY, Dimitry V. (1988). *A history of Marxist-Leninist atheism and Soviet anti-religious policies: A history of Soviet atheism in theory and practice, and the believer*. Basingstoke: Macmillan.

RICHARDSON, James T.; SHTERIN, Marat (2000). Local laws restricting religion in Russia: Precursors of Russia's new national law. In DAVIS, Derek (ed.). *Religious liberty in Northern Europe in the twenty-first century*. Waco, Tx.: Dawson Institute for Church-State Studies, s. 141 – 164.

SAKWA, Richard (2010). Politics in Russia. In WHITE, Stephen; SAKWA, Richard; HALE, Henry E. (eds.). *Developments in Russian politics 7*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 1 – 19.

SAKWA, Richard (2008). *Putin: Russia's choice*. London: Routledge.

SAKWA, Richard (2004). *Russian politics and society*. London: Routledge.

TOLZ, Vera (2001). Politicians' conceptions of the Russian nation. In BROWN, Archie (ed.). *Contemporary Russian politics: A reader*. Oxford: Oxford University Press, s. 355 – 362.

TOLZ, Vera (2001). Values and the construction of a national identity. In WHITE, Stephen; PRAVDA, Alex; GITELMAN, Zvi (eds.). *Developments in Russian politics 5*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 269 – 286.

TREPANIER, Lee (2002). Nationalism and religion in Russian civil society: An inquiry into 1997 law "On freedom of conscience". In MARSH, Christopher; GVOSDEV, Nikolas K. (eds.). *Civil society and the search for justice in Russia*. Lanham, Md; Lexington Books, s. 57 – 73.

TWIGG, Judyth L. (2002). What has happened to Russian society. In KUCHINS, Andrew C. (ed.). *Russia after the fall*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, s. 147 – 162.

HALLENCREUTZ, Carl F.; WESTERLUND, David (1996). Introduction: Anti-secularist policies of religion. In WESTERLUND, David (ed.). *Questioning the secular state: The worldwide resurgence of religion in politics*. London: Hurst & Company.

Články – tištěné zdroje

AGADJANIAN, Alexander (2003). Breakthrough to modernity, apologia for traditionalism: the Russian Orthodox view of society and culture in comparative perspective. *Religion, State and Society*. Vol. 31, č. 4, s. 327 – 346.

AROLA, Pauliina; SAARINEN, Risto (2002). In Search of *Sobornost* and "New Symphony": The Social Doctrine of the ROC. *The Ecumenical Review*. Vol. 54, č. 1, s. 130 – 141.

BASIL, John D. (2005). Church-state relations in Russia: Orthodoxy and federation law, 1990 – 2004. *Religion, State and Society*. Vol. 33, č. 2, s. 151 – 164.

BASIL, John D. (2007). Orthodoxy and public education in Russian Federation: The first fifteen years. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 27 – 52.

BILGE, Asli (2008). Moscow and Greek orthodox patriarchates: Two actors for the leadership of world orthodoxy in the post cold war era. *Turkish Policy Quarterly*. Vol. 7, č. 3, s. 97 – 104.

BILLINGTON, James H. (2007). Orthodoxy and democracy. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 19 – 26.

BLITT, Robert C. (2008). How to entrench a de facto state Church in Russia: A guide in progress. *Brigham Young University Law Review*. Vol. 0, č. 3, s. 707 – 778.

CURANOVIĆ, Alicja (2007). The attitude of the Moscow Patriarchate towards other Orthodox Churches. *Religion, State and Society*. Vol. 35, č. 4, s. 301 – 318.

CORLEY, Felix (2000). Unsuccessful Orthodoxy in Russian Heartlands. *Religion, State and Society*. Vol. 28, No. 1, s. 37 – 52.

DAVIS, Derek H. (1997). Russia's new law on religion: Progress or regress? *Journal of Church and State*. Vol. 39, č. 4, s. 645 – 655.

DAVIS, Derek H. (2002). The ROC and the future of Russia. *Journal of Church and State*. Vol. 44, č. 4, s. 657 – 670.

- DOBROVSKÝ, Luboš (2008). „Abychom mohli Rusko považovat za partnera, musí i Rusko nabídnout partnerskou tvář...“ (rozhovor). *Mezinárodní politika*. Vol. 32, č. 5, s. 15 – 18.
- EVANS, Andrew (2002). Forced miracles: The ROC and postsoviet international relations. *Religion, State and Society*. Vol. 30, č. 1, s. 33 – 43.
- Farewell, middle roads. *The Economist*. 13. 12. 2008. Vol. 389, č. 8610, s. 60 – 61.
- GENTES, Andrew (1998). The life, death and resurrection of the cathedral of Christ the Saviour, Moscow. *History Workshop Journal*. Vol. 0, č. 46, s. 63 – 95.
- GLANZER, Perry L. (2005). Postsoviet Moral Education in Russia's State Schools: God, Country and Controversy. *Religion, State and Society*. Vol. 33, č. 3, s. 207 – 221.
- GLANZER, Perry L.; PETRENKO, Konstantin (2007). Religion and education in post-communist Russia: Russia's evolving Church-state relations. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 53 – 73.
- KRINDATCH, Alexey D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia: Major trends from 1998 to 2003. *Religion, State and Society*. Vol. 32, č. 2, s. 115 – 136.
- MÁŠA, Pavel (2009). Rusko po katastrofě století. *Mezinárodní politika*. Vol. 33, č. 11 – 12, s. 6 – 9.
- Mergers, acquisitions and spin-offs. *The Economist*. 18. 10. 2008. Vol. 389, č. 8602, s. 69 – 70.
- MULDERS, Joera (2008). The debate on religion and secularisation in Russia today: Comments on Kyrlezhev and Morozov, with focus on education. *Religion, State and Society*. Vol. 36, č. 1, s. 5 – 20.
- PAPKOVA, Irina (2009). Contentious conversation: Framing the 'fundamentals of Orthodox culture' in Russia. *Religion, State and Society*. Vol. 37, č. 3, s. 291 – 309.
- Putin helps end long Russian Church rift. *Christian Century*. 12. 06. 2007, s. 15.
- ROMANCOV, Michael (2004). Rusko: svaté, milované, široké. *Přítomnost*. Vol. 0, č. 3, s. 24 – 26.
- SIDOROV, Dmitri (2000). National monumentalization and the politics of scale: The resurrections of the cathedral of Christ the Saviour in Moscow. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 90, č. 3, s. 548 – 572.

SIDOROV, Dmitri (2006). Post-imperial third Romes: Resurrections of a Russian Orthodox geopolitical metaphor. *Geopolitics*. Vol. 11, č. 2, s. 317 – 347.

SOLOVEI, V. D. (2008). The revolution of Russian identity: Russia for the Russians? *Russian Social Science Review*. Vol. 49, č. 4, s. 56 – 79.

SUNY, Ronald Grigor (1999-2000). Provisional stabilities: The politics of identities in Post-Soviet Eurasia. *International Security*. Vol. 24, č. 3, s. 139 – 178.

Teaching faith: When does a religion become “state-sponsored”? *Russian Life*. 11/12. 2006, s. 13 – 14.

TESAŘ, Filip (2004). Pravoslaví, Rusko a domnělý střet civilizací. *Mezinárodní politika*. Vol. 28, č. 12, s. 6 – 8.

TOLZ, Vera (1998). Conflicting ‘homeland myths’ and nation-state building in Postcommunist Russia. *Slavic Review*. Vol. 57, č. 2, s. 267 – 294.

WALLACE, Daniel L. (2007). The children of perestroika: Two sociologists on religion and Russian society, 1991 – 2006. *Religion, State and Society*. Vol. 35, č. 2, s. 163 – 185.

WALLACE, Daniel L.; MARSH, Christopher (2007). Russia’s 1997 law on freedom of conscience in context and retrospect. *Journal of Church and State*. Vol. 49, č. 1, s. 5 – 17.

Yeltsin hands back new religion law. *Christian Century*. 13. 08. 1997. Vol. 114, č. 23, s. 723 – 724.

Články – elektronické zdroje

JEŽEK, Pavel (2006). Filosofie a náboženství. *Revue Kročeje* [online]. Vol. 0, č. 3, 4 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.kroceje.cz/revue%203,4-06/fil%20a%20nab.htm>>.

KÄÄRIÄINEN, Kimmo; FURMAN, Dmitrii (2002). Orthodoxy as a component of Russian identity. *East-West Church and Ministry Report* [online]. Vol. 10, č. 1, s. 12 – 13 [cit. 01. 11. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.eastwestreport.org/articles/ew10109.html>>.

KISHKOVSKY, Sophia. Russia to return Church property. *The New York Times* [online]. 23. 09. 2010 [cit. 31. 12. 2010]. Dostupný z WWW <http://www.nytimes.com/2010/11/24/world/europe/24iht-moscow.html?_r=1&ref=russianorthodoxchurch>.

KISHKOVSKY, Sophia. 2 Russian Churches, split by war, reuniting. *The New York Times* [online]. 17. 05. 2007 [cit. 04. 10. 2010]. Dostupný z WWW <http://www.nytimes.com/2007/05/17/world/europe/17russia.html?_r=1>.

KOROBOV, Pavel. Clergy will fight for property of prerevolutionary Church. *Коммерсант* [online]. 15. 07. 2003 [cit. 11. 10. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0307g.html>>.

LEVY, Clifford J. Russia: Medvedev announces programs of religious education in schools. *The New York Times* [online]. 21. 07. 2009 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <http://www.nytimes.com/2009/07/22/world/europe/22briefs-Russia.html?_r=2&scp=1&sq=Russia:%20Medvedev%20Announces%20Programs%20of%20Religious%20Education%20In%20Schools&st=cse>.

MALUKHIN, Viktor. Religion in school, finally. *Open Democracy* [online]. 25. 09. 2009 [cit. 22. 01. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.opendemocracy.net/article/openrussia/religion-in-schools-finally>>.

MARTIN, Douglas. Metropolitan Laurus, who healed rift in Russian Orthodox Church, is dead at 80. *The New York Times* [online]. 18. 03. 2008 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <http://www.nytimes.com/2008/03/18/world/europe/18laurus.html?_r=1&scp=1&sq=Metropolitan%20Laurus%20Is%20Dead%20at%2080;%20Healed%20Rift%20in%20Russian%20Orthodox%20Church&st=cse>.

MOSHKIN, Mikhail. Rector of the Sechenov Academy will represent the capital at the local council of RPTsMP. *Время Новостей* [online]. 16. 01. 2009 [cit. 01. 01. 2011]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0901a.html#05>>.

Russian leaders attend installation of Orthodox patriarch. *International Herald Tribune* [online]. 02. 02. 2009 [cit. 01. 01. 2011]. Dostupný z WWW <<http://www.eu-russiacentre.org/news/russian-leaders-attend-installation-orthodox-patriarch.html>>.

Russian Orthodox Church takes official position on relation with state, society. *Interfax* [online]. 15. 08. 2000 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0008f.html#33>>.

SCHMEMANN, Serge (2009). Soul of Russia. *National Geographic* [online]. Vol. 215, č. 4, s. 1 – 10 [cit. 28. 01. 2010]. Dostupný z WWW <<http://ngm.nationalgeographic.com/2009/04/orthodox/schmemann-text/1>>.

SOLDATOV, Alexander. Sovereign parishioner. *Московские Новости* [online]. 18. 01. 2000 [cit. 22. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0001c.html#19>>.

Upper chamber approves the law. *The Associated Press* [online]. 24. 09. 1997 [cit. 30. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/9709b.html#03>>.

WHITTELL, Giles. God ousts Stalin in Russia's revamped anthem. *The Times* (London) [online]. 01. 01. 2001 [cit. 2010-12-29]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0101a.html#01>>.

ZOLOTOV, Andrei. As Russians prepare to elect new president, Russian president shows interest in religion. *Ecumenical News International* [online]. 19. 01. 2000 [cit. 22. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/0001b.html#14>>.

ZOLOTOV, Andrei. A lessons of unity: Re-unification of the Russian Orthodox Church: A historic moment. *Johnson's Russia List* [online]. 17. 05. 2007 [cit. 22. 01. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.cdi.org/russia/johnson/2007-112-34.cfm>>.

Jiné elektronické zdroje

International Conflict Analysis and Resolution, Theodora Ismene Gizelis, jarní trimestr školního roku 2009/10, University of Kent, UK.

HAYNES, Jeff. *Religion in global politics: Explaining deprivatization*. Příspěvek přednesený na 'Religion and Politics' panel, PSA Conference, Keele University [online]. 04. 1998, s. 3 [cit. 15. 10. 2010]. Dostupný z WWW <<https://www.law.emory.edu/ihr/worddocs/haynes2.doc>>.

Květen 2007. Obnovení jednoty ruské církve (dokumentární film). *Русская Православная Церковь* [online]. 21. 05. 2007 [cit. 31. 12. 2010]. Dostupný z WWW <<http://www.pravoslavi.cz/filmy/flash/sjednoceni.htm>>.

STEEVES, Paul D. *Russia religion news* [online]. Stetson University Department of History [cit. 01. 01. 2011]. Dostupný z WWW <<http://www2.stetson.edu/~psteeves/relnews/>>.